

A jóléti állam kísértete

Eredeti megjelenés: Eszmélet. 77. szám (2008. tavasz) (Forrás)

http://epa.oszk.hu/01700/01739/00062/eszmelet_EPA01739_77.item656.htm

<https://merce.hu/tgm70/a-joleti-allam-kisertete/>

A magyarországi egészségbiztosítási törvény körüli vitákból kiindulva a tanulmány elméleti és politikai szempontból elemzi a kelet-közép-európai szociális leépítést, és – visszatekintve – a jóléti állam különféle típusainak örökségét. A szerző politikailag helyesli, szükségesnek tartja a jóléti állam maradványainak megőrzéséért folytatott utóvédharcot, ugyanakkor szkeptikus a jóléti berendezkedés jövőjét illetően a posztfordista-posztindusztriális korszakban. Élesen megkülönbözteti az egyenlősítő-államosító-újraelosztó modellt a „szocializmus” normatív fogalmától.

Pár hónappal ezelőtt, 2007. december 17-én (majd 2008. február 11-én ismét) a Magyar Köztársaság Országgyűlése – mindenféle-fajta tiltakozások közepette – elfogadta az egészségbiztosítás reformjáról szóló törvényjavaslatot. Kellett hozzá tizenkét nap, amíg valakinek föltűnt, hogy az Országgyűlés ugyanakkor elsöprő többséggel, „öszpárti konszenzussal” elfogadta a sokkal súlyosabban neoliberális-neokonzervatív és sokkal jelentősebb, ominózusabb lisszaboni szerződést. A lisszaboni szerződés arra szolgál, hogy a franciaországi és németalföldi szavazók által vehemensen elutasított alkotmányszerződés fő elemeit visszacsempéssze, és szinte alkotmányerejűen kodifikálja a jelenlegi népellenes és antidemokratikus európai politikát. Már az alkotmányszerződést is „csont nélkül” megszavazta a magyarhoni diéta, beleértve az állítólag „nemzeti” és „szociális” elkötelezettségű jobboldali ellenzéket – amelynek a hívei éppoly kevésbé tudják, mit művel a pártjuk, mint ahogyan ezt az őszödi beszéd nyilvánosságra kerülése előtt a szocialista párt hívei se tudták, pedig tudhatták és tudhatnák -, s így már megint gyilkos ütközet dül valamely fontos részletkérdésben, miközben az alapproblémákban szinte teljes a félig-meddig titkos összhang. (Az egész magyarországi sajtóban egyetlen írás szól a lisszaboni szerződés ratifikálása ellen: D. Horváth Gábor: „Nem hajt bennünket a tatár” , Magyar Nemzet, 2007. december 17.)

A magyarországi közélet provincializmusa, tájékozatlansága, elbutulása kellett ahhoz, hogy – szemben szomszédainkkal – semmiféle vita ne legyen egyre problematikusabbnak és veszélyesebbnek látszó EU- és NATO-elkötelezettségünkről,

s hogy az összes felelőtlen parlamenti pártok által könnyelműen elvállalt kötelezettségek aztán mintegy természeti szükségszerűségnek tűnjenek föl. A sajtó nagy része holmi nemzetek fölötti sikerként mutatta be csatlakozásunkat az ún. schengeni övezethez, amelyet az követett, hogy a burgenlandi községek „behajtani tilos” táblákkal zárták el útjaikat a magyarországi autósok előtt, Németországban a CDU sovinszta kampányt indított a kelet-európai látogatók ellen (néhány idegenrendészeti szabálytalanság miatt, ami eddig se volt ritkaság). A Magyar Nemzet megdöbbenő riportban számolt be arról, hogy az egyik határ menti településünkön az ott házakat és gazdaságokat vásárló szlovákiai betelepülőket atrocitások érik, „tótok, kifelé” föliratok virítanak a falakon. A szlovák rendőrség a szlovák nácik által a magyar beszéde miatt kis híján agyonvert felvidéki magyar lányt, Malina Hedviget ábrázoló céltáblára pufogtat a szolgálati lőtéren. A koszovói függetlenség ügyében már megint Németország, Ausztria és Magyarország a fő ellenfele Szerbiának, mintha 1914 óta nem sikerült volna semmit se tanulni, mintha nem lett volna elég eddig háromszor megállj-megállj-kutya-szerbiázni, most negyedszer is muszáj, hadd legyen megint fölfordulás a Balkánon, hadd lássák a Monarchia összes utódállamai, hogy pont olyan vakok, ostobák és rosszindulatúak uralkodó osztályaink, mint mindig voltak.

Történelmi vakság

A provincializmus nemcsak térben, hanem időben is működik. Az embernek az a benyomása, hogy a magyarországi értelmiség valamikor az 1970-es években gondolkodott utoljára. Az ország összes problémáit az akkori reformviták régesrég elavult terminusaiban folytatják le, a „terv vagy piac”, a „piac kontra állam”, a „piaci vagy központi irányítás”, a „piaci vagy bürokratikus koordináció” ellentétpárok ide-oda csavargatásával, ahol ráadásul „az állam” és „a bürokrácia” a „szocializmus” szinonimája. Némelyek „az állam” kifejezésen nagyjából a Gulag rendszerét értik, mások „a piac” kifejezésen a nemzet külföldiek általi kifosztását.

Itt valamelyes fogalomtisztázásra van szükség, mielőtt a hebehurgya, átgondolatlan vartyogás teljesen lehetetlenné, kivehetetlenné, érthetlenné teszi az ésszerű beszédet.

Először is: százötven év társadalomtudománya úgy röpült el értelmiségünk feje fölött, mint a nikkell szamovár, ha azt képzelettel, hogy „a bürokrácia” valamiképpen a kapitalizmus ellentéte. Minek élt szegény Max Weber, ha még ezt is magyarázgatni kell? Mind a többi életszférától elkülönült bürokrácia (mint rendi sajátosságokkal és saját éthosszal rendelkező populáció), mind a bürokratikus irányítás, amely operacionalizálható, egységes elemekre és ismételhető algoritmusokra bontja a

társadalmi irányítás problémáit (továbbá precedensalkotás végett dokumentál és összehasonlít, elkülönült apparátusokkal kölcsönös ellenőrzést vezet be, szenioritással és irattárakkal, információmegőrzéssel hoz létre intézményi emlékezetet és folytonosságot, miután a vérségi kontinuitás elavult, funkciótlaná vált), szóval: a bürokrácia – akárcsak a piac, és vele együtt – a modern kapitalizmus alkotása. A korai tőkés modernség mintaállama, Anglia volt az első, amely belterületén nem állomásoztatott állandó hadsereget. A fizikai kényszert a piac és a bürokratikus irányítás egyszerre helyettesítette, haderő (flotta) csak a külhoni hódításokhoz, gyarmatosításhoz kellett. A brit történelemben a tisztikar nem játszik szerepet, nem úgy, mint Francia- és Németországban vagy nálunk (ahol a fölhígult katonai nemesség utódai – „dzsentrí”, szoldateszka – a hiányos legitimáció miatt sokáig, „a fordulat évéig” megtarthatták bizonyos funkcióikat). Szilárd jogrendszer, széleskörűen legitimált, kétségbe nem vont állami erőszakmonopólium, azaz „belső béke, rend és közbiztonság” – és az ezt adminisztráló bürokrácia – nélkül nincs piac, amely a szerződéses viszonyok egyik (fő) típusa, s amelyhez önkéntesség, konformitás/jogkövetés és mozgékonyság egyaránt szükséges. „Az állam” és „a piac” dichotómiája, vagyis merev ellentéte mondva csinált, történelmileg tarthatatlan.

Nem beszélve arról, hogy a bürokratikus logika és módszertan két forrása (a matematikai, hipotetikus-deduktív természettudomány, illetve a kettős könyvelés, azaz a hitelezés/beruházás és a papírpénz, a bankjegy logikái/metodikái) szintén csak a kapitalizmusban buzoghatott föl igazán.

Másodszor: a tizenkilencedik század utolsó harmadában a szocialista munkásmozgalom akkor intézett döntő kihívást a tőkés társadalomhoz, amikor a kapitalizmus rendszere se gazdaságilag, se politikailag nem volt még teljes (ez csak a huszonegyedik század közepére látszik kiépülhetni, ha minden „jól” megy). A kapitalizmus újdonsága – amelyet még ma se fognak föl sokan, bár a gazdaságtörténet, a politika- és jogelmélet szemszögéből ez evidencia – az, hogy az értéktöbbletet nem úgy vonják el a termelőktől, ahogy korábban, azaz fizikai és jogi kényszerrel (ennek különösen brutális példája a kései, ún. „második” jobbágyság, amelyről az olvasónak talán még vannak halvány középiskolai emlékei), hanem „a piacon”, ahol a termelő önkéntes, jogilag egyenlő felek által kötött szerződés alapján bocsátja áruba munkaidejét („munkaerejét”). Mi sem jellemzőbb erre, mint hogy a kapitalizmusban a termelőeszközök tulajdonosa fizet (munkabért) a termelőnek, a kapitalizmust megelőző gazdasági rendszerekben a termelő még formálisan is fizet a tulajdonosnak (különböző adókat és járulékokat, pénzben és természetben), sőt: ingyen munkára (robot, corvée) is kötelezhető, „röghöz köthető” és í. t. A korábbi rendszerekben a termelő többnyire jogilag és politikailag is a tulajdonos („birtokos”)

alárendeltje (úriszék, a nem nemesek jogfosztottsága stb.).[1]

A kapitalizmusban ez nem így van, a piaci/szerződéses viszonyok korolláriuma a jogegyenlőség. (Azért tegyük hozzá, hogy Marion von Osten a svájci szövetségi statisztikai hivatal adatai alapján leírja: a világ egyik leggazdagabb országában 2004-ben 6,9 milliárd ledolgozott munkaóra, amelyet megfizettek, 8 milliárd fizetetlen munkaóra esett, ez utóbbiakat háromnegyedrészt nők végezték, miközben a munkabérszektorban is tizennyolc százalékkal kerestek átlagban kevesebbet a nők.)

Ennek az elvontságnak persze komoly korlátokat szabott az állam és a tőkés elitek „rendi” jellegű összekovácsolódása – az udvartól a bankokig -, amellyel szemben a termelőeszköz- és más tőketulajdon nélküli személyek (egyszerűsítve: proletárok) mint elszigetelt magánszemélyek állottak szemben, ami tetemesen gyöngítette szerződéskötési, nyomásgyakorlási esélyeiket. A szocialista vagy szociáldemokrata munkásmozgalom (elsősorban szakszervezeti és pártmozgalom) megértette, hogy evvel szemben csak a proletárok rendi (korporatív) megszervezése, az ellenhatalom és az ellenkultúra kiépítése lehet hatékony. A kizsákmányoltak és elnyomottak korábban mindig a hegemon államkultúra törmelékeiből építkeztek (a munkáskultúra eredete is a nonkonformista vallási szekták kulturális alvilágában rejlik, ahogyan ezt E. P. Thompson klasszikus műveiből megismerhettük). A kontrahegemonikus politika és kultúra (hogy a mai kultúratudomány Gramscitól származó fogalmát használjam) a modern ipari proletariátus kizárólagos és precedens nélküli leleménye volt; először állította a vagyontalan termelők valamely osztálya, hogy az uralkodó osztály és az állam legitimációs ideológiája hamis (nem pedig azt, hogy a helyes legitimációs ideológiával a hatalmasok visszaélnek). Viszont szerinte igaz az, amit a munkásmozgalom „helyes tudománynak” plusz „kritikai elméletnek” tekintett. A jóléti állam kezdeti szerény kezdeményei a hegemon és a kontrahegemon „rend” kollektív kiegyezéséből származtak, s a jóléti állam addig állt fenn, ameddig az osztályharcot a „rendek” közötti rendezett küzdelem (konfliktus/kiegyezés) határozta meg: a „kollektív szerződés” kifejezés itt jelképi erejű.

„A tőke” és „a munka” közötti kiegyezést az állami újraelosztás közvetítette. Az újraelosztási hányad és az újraelosztás állami kiváltsága köré csoportosuló intézmények relatív súlya az elmúlt másfél évszázadban fluktuált – egyébként persze a beavatkozó nemzetállami kormányzatok belső ereje egyebekben is megnyilvánulhatott a védővámoktól a militarizmusig -, de azt senki nem gondolta (mert nem gondolhatta), hogy az árutermelés és a bérmunka társadalmát az újraelosztó (és másféle) állami beavatkozás a saját pusztá létével megszünteti, hiszen mindenki láthatta, hogy nem szüntette meg. Az állami újraelosztás növekvő súlyát,

költségvetési részarányát, intézményes fontosságát természetesen a szocialista munkásmozgalom kényszerítette ki, de mivel ez a proletariátus motivációs készletét a kapitalizmus irányába fordította és nagyban hozzájárult a kapitalizmus világsikeréhez, mindezt valamiért „antikapitalistának” nyilvánítani örültség. (Ha előbb nem, ezt 1914 nyarán mindenki átélhette – s aki igazán átélte, Lenin és Rosa Luxemburg, ebből le is vonta a huszadik századra nézve vészterhes, mégis elkerülhetetlen és támadhatatlan következtetést.) A kapitalizmus védelmezőitől ma már ez – hiszen kontrahegemonikus vetélytárstól nem kell tartani – ügyes trükk, az antikapitalistáktól öncsalás.

Harmadszor: attól is eltekintve, hogy az állami beavatkozás (a gazdasági beavatkozás se) nem redukálható az újraelosztásra, az állam újraelosztó tevékenysége egyáltalán nem mindig egyenlősítő (egalitárius) tendenciájú, sőt. Már a Lassalle és Bismarck által megteremtett első, kezdetleges népjóléti rendszer is „rendi” jellegű volt, amennyiben a tőke+állam, illetve a „szociáldemokrácia”, azaz az iparban dolgozó, aktív férfiak korporációja között jött létre, és a náluk szegényebbekre az együttműködés hatálya nem terjedt ki. Számos, rendkívül erős államkapitalista vonásokkal rendelkező rezsím (így pl. a Harmadik Birodalom nemzetiszocializmusa) csökkentette a dolgozók reálbérét, növelte a fölhalmozási hányadot, széttiporta a munkásmozgalmat, s az életszínvonal-növekedést csak közvetve, a fogyasztási szféra átalakításával érte el, ahol a tőke, a tőkés állam és a dolgozók konfliktusa depolitizálható volt.

Többen bizonyították, így kitűnő új könyvében Szalai Júlia (Nincs két ország...? Bp.: Osiris, 2007) is, hogy a hazai, rendszerváltás (1988/89) utáni népjóléti rendszerek „perverz” (azaz a kezdeti szándékkal ellentétes végeredményű) tevékenységet folytatnak, amennyiben a jóléti transzferek címzettje javarészt a középosztály, ezért a költségvetés igen jelentős újraelosztási hányada nem növeli az egyenlőséget, legfőljebb a középosztály (polgárság) különféle csoportjai között változtatja meg az egyensúlyi viszonyokat.

Negyedszer: a kapitalizmus gazdaságtörténetében – egészen a huszadik század végéig – az állami beavatkozás túlsúlyával (de nem mindig az egyenlősítő újraelosztással), illetve a szabadpiaci/szabadkereskedelmi (laissez-faire) lazítással jellemezhető rezsimek többé-kevésbé ritmikusan váltakoztak, de a múlt század utolsó harmadáig az uralkodó trend az egyenlősítő, kohéziót-harmóniát előmozdító népjóléti intézkedések és intézményrendszerek terjedelmi szélesedése volt, emelkedő reálbér mellett a terebélyesedő és növekvő politikai fontosságú ingyenes vagy nagyon olcsó (többnyire önköltség alatti) közszolgáltatások uralma és mintaadó jellege. Mindez a

„fordizmus” korszakában volt lehetséges (ez a terminus is Gramscitól származik), amelyre jellemző a férfilakosság teljes foglalkoztatottsága, viszonylag magas bérek, olcsó áruval szaturált fogyasztói piac, gyorsan elsajátítható futószalag-technika, magas munkaintenzitás, a fizetőképes fogyasztói kereslet serkentése, a tőke, az állam és a szakszervezetek összefogása a ciklikus válságok megelőzésére. (A fordizmus korában, amelyben a tőke nem elsősorban az abszolút, hanem a relatív értéktöbblet kisajtolására törekszik, először valósul meg teljes egészében az, amit Marx úgy nevezett: a munka a tőkének való „valóságos alávetettsége” [reelle Subsumtion], ott a technikai racionalitásba – a munka matematizálható egységekre osztásával, taylorizmussal-fordizmussal, „bedőrendszerrel”, darabbérrel stb. – beépített elnyomás, időhasználati, azaz magát az életet leigázó logika a szerződéses viszonyokon messze túl vetette kényszer alá a proletárokat, és succubusként beépült még ellenállásuk formáiba is. Vö. Elmar Altvater: *Das Ende des Kapitalismus wie wir ihn kennen*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2006, 56 skk & passim, vö. még az operaismo [Sergio Bologna, Mario Tronti, Antonio Negri, Paolo Virno és í. t.] pótolhatatlan fölismeréseiről: Steve Wright: *Storming Heaven*, London: Pluto, 152-195; ugyanez a posztfordizmus esetében: *Immaterielle Arbeit und imperiale Souveränität*, hg. Thomas Atzert, Jost Müller, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2004, kül. Paolo Virno és Antonella Corsani tanulmányai, Negri bérelméleti előadása [1978] Althusser szemináriumán [264-289].)

Az 1968-i vereség (s ne feledjük, ekkor a forradalom a jóléti, konformizáló, tömegtermelő-tömegesítő, újraelosztó-egyenlősítő, technokrata-államosító kapitalizmusváltozat ellen tört ki, amelyet az utóvédharcokat vívó gyöngé mai baloldal szívesen visszaállítana) után beindult a „posztfordista” változat (informatika, a tőkejavak szabad áramlása [„liberalizáció”], az automatizálás-robotizálás második hulláma, „immateriális munka”, a munkaerő flexibilizálása, a spekulációs tőke mint „húzóágazat”, a termelői szaktudás leértékelődése, majd eltűnése, az egyenlőtlenségek nemzetköziesítése és etnicizálása/rasszosítása, permanens forradalom helyett permanens háború – és persze a száz év alatt megteremtett népjóléti szisztéma lebontása, Sozialabbau). Az 1968-i forradalomra következő ellenforradalom – igen intelligensen – nem restaurálta a sok szempontból tarthatatlan etatizmust és „rendileg” korlátozott egalitarizmust, hanem előre rúgtatott és változtatott a játékszabályokon. Első renden szétzúzta a szakszervezetek hatalmát és blokkolta a (Francia- és Olaszországban genealógiai/ideológiai okokból „kommunista pártnak” nevezett) szociáldemokrácia politikai befolyását. Az újraelosztó jóléti állam legutolsó európai kísérletét (1981, François Mitterrand) a tőkemenekülés, a frankra nehezedő nyomás hónapok alatt szétmángorolta, „az egyesült baloldal” 1982-re már föl is adta a játszmat.[2]

Soha nem szabad elfelejtenünk, hogy minden hibájával együtt a második világháború utáni keynes-i jóléti állam teremtette meg az eddig valaha ismert legnagyobb jólétet, biztonságot és a legszélesebb körű demokráciát a fejlett nyugati államokban (és a jóléti állam „keleti”, azaz szovjet típusú változata is véget vetett a kelet-európai periféria évszázados nyomorának és egyenlőtlenségének a diktatúra fokozatos enyhülése mellett). A jóléti állam radikalizálását involváló tektonikus mozgások (1968-i forradalom Nyugaton, demokratikus kísérlet Prágában, nemzeti felszabadító mozgalmak a „harmadik világban”, az Egyesült Államok veresége Vietnamban, a kínai Nagy Proletár Kulturális Forradalom és a Moszkva-Peking konfliktus) eredményeképpen (illetve a munkásosztálynak tett kényszerű engedmények meg a technikai fejlődés miatt) csökkenő-süllyedő profitrátá tette szükségessé a burzsoázia és a tőkés állam „piaci” ellenforradalmát, amely egyébként – a munkásmozgalom és a „szovjet tömb” mellett – szétzúzta a hagyományos burzsoáziát és a hagyományos tőkés államot is.

Hozzá kell tenni: mint az évgyűrűk, úgy mutatják az antikapitalista balosok elfogultságai szocialista fordulatuk időpontját, „keltezését”: a kései „fordizmus” balosai (kb. 1975-ig) államellenesek, a „posztfordizmus” későbbi balosai piacellenesek. Ma némelyek már nehezen idézik föl, hogy az államellenesek is antikapitalisták. (A helyes megoldás: a kettő összekapcsolása.)

Rendszervakság

Mintegy százhetven, többnyire baloldali személy (szociáldemokraták, zöldek, kommunisták, antiglobalisták, szakszervezeti vezetők, jogvédők, NGO-aktivisták, néhány szélső- és ultrabalos, független társadalomkutatók, művészek, szakadtak, továbbá négy vagy öt szociális konzervatív; szomorúan jellegzetes, hogy őket a sajtó mindenütt „értelmiségieknek” nevezi, másfajta ember ugyebár nem létező) a Válaszúton c. főlhívásban szólították, szólítottuk föl a kormánypárti, elsősorban a szocialista képviselőket, hogy ne szavazzák meg december 17-én az egészségbiztosítási törvényt. Erre több mint száz liberális személyiség, köztük a szocpárthoz közel állók is – fényes névsor! – válaszol pár mondatban. A mondatok mindegyike kommentárt igényel. Az egyik elején arra szólítják föl az önbesorolása alapján balközép, ám voltaképpen jobbközép (neoliberális) kormány egészségügyi reformjai miatt aggodalmaskodó baloldaliakat, „[i]dézék fel, mi mindent tárt fel a magyar társadalomtudomány és művészet arról, hogy miként tartja kiszolgáltatottságban az embereket az államelvű [!] berendezkedés...”

Ezt annál könnyebb fölidéznünk, mivel az idevágó szövegek egy részét magunk írtuk.

Másrészt ha megvizsgáljuk – az egyszerűség kedvéért – a szabadság és a jólét szemszögéből a tőkés rendszer „államibb” és „szabadpiacibb” változatait, különös eredményekre juthatunk. Szabadabb volt a „szabadpiaci” Chile Pinochet (ejtsd: pinosé, nem „pinocset”, francia eredetű család) uralma idején, mint Franciaország az etatista Mitterrand korszakában? Nagyobb volt a jólét a „szabadpiaci” Jelcin, mint az etatista Brezsnyev és Putyin idején? A századfordulós cs. kir. Magyarországon kétségkívül nagy volt a szabályozatlan egyéni, gazdasági és sajtószabadság – együtt járt ez a demokratikus politikai részvétellel? (A férfilakosság 6,58 százalékának volt szavazati joga.) Az 1970-es évek etatista Magyarországon nagy volt a szociális biztonság, volt teljes foglalkoztatottság, egyre tágabb körű oktatás, növekvő fogyasztási színvonal – együttjárt ez a demokratikus politikai részvétellel? (Az összlakosság 0,00 százalékának volt szavazati [választási] joga.) Az etatista, újraelosztó, egyenlősítő amerikai belpolitika éppúgy agresszív imperialista kül- és katonapolitikával járt együtt Kennedy/Johnson és Nixon korában, mint a „piacpárti” Reagan és ifj. Bush alatt.

Az „állam” démonizálása – az 1968-as nyugati forrástól eltekintve – részben a KGST-országokon belüli „reformkor” (új mechanizmus) ezópuszi nyelvéből származik. Amikor a cenzúrázott (és ön-) értelmiségiek „az állami túlszabályozást” és „a bürokráciát” szidták, a diktatúrára gondoltak. Amikor a „személyi kultuszt”, „a törvénysértéseket”, „a dogmatizmust”, „a szektásságot”, „a vonalasságot”, „a lakkozást” stb. stb. kifogásolták, a szabadsághiányra, az önkényuralomra, „az irányított kultúrára”, a rendszerszerű hazudozásra és kényszerű kultikus cselekményekre gondoltak. „Törvénysértések”-nek nevezni milliók rabszolgamunkáját a táborokban komikus lehetett volna, de persze akkor még mindenki tudta, hogyan kell ezeket a műszavakat magyarra fordítani. A kontextus vesztével talán majd akadnak olyanok, akik ennek nyomán azt képzelik, hogy Sztálin korában „törvénysértések” történtek, passz.

Ámde ha az új mechanizmus akkor ifjú kulcsemberei (emlékeznek Bereményi és Cseh Tamás dalára?), ma öszülő liberálisok azt gondolják, hogy az „államelvű” (?) berendezkedés valami különleges, vissza kellene emlékezniük arra, hogy minden kapitalizmus államelvű, jelesül a nemzetállam/jogállam elvén alapul, a termelőeszköz-tulajdonos és a termelő közötti fizikai kényszer (a tőkerendszer szerződéses-önkéntes jellege és a proletárnak a korábbi szubaltern, alsó néposztályokétól eltérő motivációs vagy indítékkaraktere miatt) kikapcsolásával föllazult a társadalmi-erkölcsi szerkezet, nem volt többé a szó hagyományos biopolitikai és kasztos/rendi értelmében vett „úr és szolga”. Ekkor, a személyek

közötti, „fölfelé tekintő”, „úrtisztelő”, „deferenciális” viszonyok enyhülésével, funkcionális behelyettesíthetőségük általánossá válásával, „az úrral” (mint az öröklött méltóság megszemélyesítőjével) szemben az állam erősödött meg, amelynek a funkcionáriusai nem személyes pozíciójuknak, hanem funkciójuknak, hivatásuknak köszönhetik – kizárólag hivatali-jogi természetű – előjogaikat és fönsőbbiségüket. A kapitalizmus absztrakt természetének párhuzama az állam elvontsága: ez éppóúgy kiderül Max Weber, mint Fernand Braudel, Pierre Bourdieu és Michael Mann hatalmas műveiből – és ennek a viszonyoknak az erőszakos redukciója az uralmi viszonyra (tehát a tőkés viszonyok specifikumának föl nem ismerése) a legnagyobb hibája (és vonzereje) Michel Foucault írásainak.

Ha „az állam túlhatalmában”, az etatizmusban az egyénre nehezedő intézményes/legitim kényszert kifogásoljuk (márpedig a mai liberálisok – szemben sokkal kifinomultabb tizenkilencedik századi elődeikkel – ezt teszik), akkor meg kell kérdezni, hogy vajon „az államtalanítás”, „a piacositás” és a „decentralizáció” csakugyan csökkenti-e ezt a kényszert. Amikor Deák, Eötvös, Trefort, Wlassics, Wekerle fölszámolta a magyar királyság teokratikus-államegyházi vonásait, s az államra bízta a népoktatást, az anyakönyvezést, megszüntette a felekezetek közötti jogi egyenlőtlenségeket stb., akkor csökkentette vagy növelte az egyes honpolgárokra (alattvalókra) nehezedő intézményes kényszert? Amikor szociáldemokrata vagy szocialista kormányok kerültek hatalomra – föltéve persze, hogy az alkotmányos viszonyokat adottnak vesszük, tehát pl. modern liberális demokráciában – vajon növekedett-e a dolgozók intézményes kényszernek való alávetettsége, ha a vállalatukat államosították? A piaci viszonyoknak való alávetettség nem intézményes kényszer? A „fékek és ellensúlyok” legtöbb szempontból üdvös rendszere korlátozza a hatalmi ágakat egymással szemben – de csökkenti a honpolgárokra (alattvalókra) súlyosodó államhatalom össz mennyiségét (ha itt most az önkénytől és a visszaélésektől elvonatkoztatunk)? A független jegybank korlátozza a végrehajtó hatalom (ezen belül a pénzügyi kormányzat) hatáskörét, de megszűnik ezáltal a monetáris (és közvetve: a financiális) politikának az adófizető, megtakarító és befektető személyre vagy csoportra vonatkozó befolyása? (Arról nem szólva, hogy a monetáris és kamatpolitikára irányuló, „alulról fölfelé” ható, a parlamenten keresztül, közvetve gyakorolt demokratikus ellenbefolyás a jegybank, ma már gyakorlatilag az Európai Központi Bank függetlensége révén megszűnt. Növelte ez a „piacosító”, „államtalanító”, „decentralizáló”, „hatalmi befolyást elvonó” rendszabály a politikai szabadságot? Nyilvánvaló, hogy nem.)

Arról nem is szólva, hogy a mai Kínai Népköztársaság, a mai Vietnami Szocialista Köztársaság példája gyönyörűen illusztrálja: a „piacosítás” magas foka nem

föltétlenül jár együtt az „államtalanítás” magas fokával (ez nem zéró-summa játszma), arról a politikai hipotézisről nem is szólva, hogy a piac spontánul demokratizál, liberalizál, hiszen a politikai-rendőri elnyomás Kínában és Vietnámban alig csökkent.

Az se kétséges, hogy a dolgozók jóléte és a fogyasztók szuverenitása a legegyszerűsebben a jóléti, újraelosztó, államosító, fogyasztáссерkentő, magas, ám progresszív adókat kikényszerítő, „gazdaságélénkítő” (keynes-i) politika évtizedeiben emelkedett (a reálbér és az egy főre eső nemzeti össztermék az ipari társadalmakban csak 1955 és 1978 között gyarapodott folyamatosan, a nagyarányú infláció ellenére).

Ugyanakkor az is igaz, hogy az állami újraelosztás magas költségvetési részaránya egyáltalán nem garantálja az egyenlőség növekedését, még akkor se, ha csak a jövedelemegyenlőségre összpontosítunk (az intézményes és szociokulturális tényezőket az egyszerűség kedvéért elhanyagoljuk). Számtalan etatista berendezkedésben igen éles társadalmi egyenlőtlenségek maradtak fenn – csak a szociáldemokrata jóléti állam volt kifejezetten egalitáriusnak nevezhető (bár mondjuk a gaullista vagy a Karl Schiller/Ludwig Erhard-féle változat is egalitáriusabb volt, mint a mai ultrapiaci rezsimek bármelyike).

A jóléti állam – amely egyébként szerintem is a múlthoz tartozik – elleni ideológiai érvek legfontosabbika az antikommunista argumentum. Az állami újraelosztást, a közvetlen állami beruházást és fejlesztést, az állami gazdaságirányítást az 1989 utáni kelet-közép-európai gazdaságtörténeti, politikatudományi és publicisztikai irodalom a „szocializmussal”, a „szocializmust” pedig a „totalitárius diktatúrával” azonosította. (Annak ellenére, hogy a jóléti állam a történelem nagyjából lezárt fejezete, mégis méltánytalan az, ahogyan a kelet-európai liberálisok voltaképpen szolgalelkűséggel és autoritarizmussal vádolják azokat a tömegeket, amelyek mernek rá emlékezni, hogy 1989 előtt a többségnek magasabb volt az életszínvonala, a reálbére, jobb volt a szociális biztonsága és szociális ellátottsága, mint ma. Arról nem is beszélve, hogy 1989 után nőtt az egyenlőtlenség, összeomlott a társadalmi igazságosság minden maradéka, ami a klasszikus liberalizmusnak is fontos volt, szemben mai utódaival vagy epigonjaival, arról nem is szólva, hogy a klasszikus szabadelvűség a független és a szuverén nemzeti-területi jogállam ideológiája volt, vö. François Perroux: Nemzeti függetlenség és kölcsönös gazdasági függőség, Bp.: KJK, 1972. Mindebből nem következik a nép diktatúra iránti előszeretete: ez rágalom.)

Evvel a problémával itt csak nagyon röviden foglalkozhatom – de tárgyam természete miatt ez nélkülözhetetlen.

A „totalitárius diktatúra” fogalma sok tekintetben érvényes és használható, és az így leírt rezsimeknek vannak (szörnyűséges) rokon vonásai, ám mindenkit meggondolásra kell hogy készítsen, hogy a kétféle (leninista, majd sztálinista, illetve náci-fasiszta) parancsuralom közötti konfliktus miért borította lángba Európát, arról nem szólva, hogy miért volt a nácik önértelmezésében középponti helyen az antikommunizmus, és miért volt a fasiszta fordulat az európai és a latin-amerikai („Estado Novo” Brazíliában stb.) politikában többnyire preventív, megelőző (ellen)forradalom a szocialista és kommunista mozgalmakkal szemben.

A „szocializmus” fogalmáról – tömören összefoglalva – a következőket kell tudni.[3]

Először: „szocializmusnak” lehet nevezni (wittgensteiniánus modorban) mindazt, amit valaha a magukat szocialistának képzelő, szocialistának nevező berendezkedések valaha műveltek – kb. ez az, amit a régiókban elterjedt történetideológiák terjesztenek (érdekes módon az ebben egyetértő sztálinisták, valamint liberálisok-konzervatívok ezt egyaránt önigazolási célzattal teszik, habár ellenkező előjellel), ám ez (mint azonnal látni fogjuk) tévedésekhez vezet.

Másodszor: szemben a „kapitalizmussal”, amely leíró, a „szocializmus” jobbára (noha nemcsak) normatív fogalom (azaz követelményeket fogalmaz meg valamely rendszerrel szemben, nem a rendszer pusztá leírása – ez nem azonos az utópia képzetével). Helyes párhuzama lehet pl. „a szabadelvű-alkotmányos jogállam”. Hiába jellemezte az 1936-i sztálini alkotmány a Szovjetuniót mint a legszélesebb körű alapjogi garanciák édenkertjét, megvizsgálva a gyakorlatot (mindenekelőtt: jogilag ártatlanok tömeges bebörtönzését), bárki könnyen megállapíthatta, hogy a Szovjetunió nem jogállam. (A Harmadik Birodalom ilyesmit nem is állított magáról.) Bár a kortársak többsége ebben nem nagyon talált kivétlivalót hajdan, a jogállamiság korlátai a még nem demokratikus, ám liberális rendszerekben – az emberi és állampolgári jogokat a tizenkilencedik századi Egyesült Államokban nem terjesztették ki a feketékre, a brit, francia, holland, belga gyarmatbirodalmak nem ismerték el a színes gyarmati népek egyenjogúságát semmilyen tekintetben, nyugodtan gyilkolták őket halomra, az első világháború előtti szabadelvű Magyarországon a kifejezési szabadság és a politikai szervezkedés szabadsága nem terjedt ki a másokéval egyenlő mértékben a szocialista munkásságra, a nemzetiségekre és még ennyire sem a parasztmozgalmakra – följosítják az utókort arra, hogy szkeptikus legyen a korábbi rendszerek liberális hitelét illetően. A „szocializmus” épp ilyen fogalom, a „kapitalizmus” nem. (1988/89-ben nem azt harsogtuk kórusban az utcán, hogy: „Kapitalizmust!”, hanem azt, hogy:

„Demokráciát!”, s nem azért, mintha nem lettek volna közöttünk hívei a kapitalizmusnak, hanem azért, mert a követelések szükségképpen normatívak, a kapitalizmus fogalma pedig nem az. Megjegyzem, „a piac” fogalma, szemben a „kapitalizmus” fogalmával, amelynél jóval szűkebb terjedelmű, normatív természetű – olyannyira, hogy Polányi Károly köztudomásúlag utópiának nevezte -, hiszen föltételezi a szerződéses tranzakciókat előfeltételező egyenlőséget és szabadságot. Éppen ennek a normatív mának az elemzése volt – logikailag – Karl Marx kiindulópontja, akinek azt kellett megmutatnia a korai szocialistákkal szemben, hogy a [piaci] kapitalizmusban a kizsákmányolás nem az uralkodó osztályok erőszakának a következménye: éppen az az érdekes, hogy miként lehetséges kizsákmányolás és a tőkének való [formális és reális] alávetettség, ha nem a „státus”, hanem a „szerződés” az uralkodó jogi és társadalmi formája a polgári [„civil”] társadalomban jellemző tranzakcióknak.) A „szocializmusnak” tehát vannak normatív ismérvei, kritériumai.

Harmadszor: ezek a kritériumok negatív értelemben legalábbis világosak. A szocializmus (vagy kommunizmus) kétségtelenül arra szolgál, hogy megszüntesse az árutermelést, a bér munkát, az osztályokat, a pénzt, a társadalmi munkamegosztást, az államot és a patriarkális családot. A „szocialistának” nevezett rezsimek ezt nem tették (nem is teheték: nem gondolom, hogy a Lenin és Trockij vezette októberi forradalom vállalkozhatott volna a szocializmus normatív kritériumait kielégítő rendszer megteremtésére, ezt állítani vagy számonkérni csakugyan történetietlenség volna), ennyiben tehát azt kell mondanunk, hogy szocialista rendszer eddig még soha nem létezett, bár az egykor gigászi szocialista-kommunista mozgalmak újra és újra, elbukva és újjáéledve, többnyire őszintén törekedtek rá, hogy létezzék.

Negyedszer: sokan gondolták, hogy a szocializmus/kommunizmus lényege, hogy megszünteti a magántulajdont (illetve a piacot), és ezt megtette. Ezért sok mai kommunista (ez a sok persze nem sok) úgy véli, hogy az 1917 és 1989 közötti kommunista (bolsevik, szovjet típusú) kísérlet minden borzalom ellenére mégis magában hordozta az emberi emancipáció lehetőségét. Ez a tévedés a „magántulajdon” fogalmának a félreértéséből ered. Marxistáknak tudniuk kellene, hogy a „magántulajdon” a tőkés rendszerben azt jelenti, hogy a termelők el vannak választva a termelőeszközöktől, amelyek mások tulajdonában vannak, s a termelés csak az élömunka és a termelőeszközök szintéziséből keletkezhet, s ezt úgy lehet elérni, hogy a munkások eladják munkaidejüket a termelőeszközök tulajdonosainak. Ebből a szemszögből közömbös (bár más perspektívából persze korántsem), hogy a termelőeszközök tulajdonosa, tehát az értéktöbblet elsajátítója – ha más, mint a termelő – magánszemély, részvénytársaság, befektetési alap, bankholding vagy maga az állam. A „szocialistának” vélt rendszerek, ha rájuk vetítjük a

szocializmus/kommunizmus normatív kritériumait, államkapitalizmusnak bizonyulnak, amint ezt számos kritikai marxista kielemezte már 1918 óta, kiemelve, hogy a szocialista átmenet se (és állítólagos politikai formája, a legendás „proletárdiktatúra” se) nem lehetséges, ha nem maguk a munkások ellenőrzik (döntési, azaz tulajdonjoggal) a gazdasági egységek és a népgazdaság szintjén egyaránt a termelést, fogyasztást és újraelosztást, a beruházásokat beleértve. (Ez a kritika egyidős magával a bolsevizmussal).[4]

Ötödször: ez természetesen nem jelenti azt, hogy a bolsevik forradalom által létrehozott rendszerek minden további nélkül „kapitalisták” voltak. A szovjet típusú államkapitalizmus – fönnállásának mintegy hetven esztendeje alatt – teljesen sajátos rendszer volt, ráadásul rengeteget változott is, nem beszélve a különféle „szocialista országok” közötti tetemes különbségekről. A bolsevik forradalmak elsöpörték a régi uralkodó osztályokat, megteremtették a modernség és a racionalitás minden mástól (különösen a nyugati liberális kapitalizmustól, majd a fasizmustól) majdnem mindenben különböző modelljeit. A fölhalmozási puritanizmus kegyetlen spártai rendje (amely nagyjából 1956-ig, az SZKP XX. kongresszusának és a magyar forradalomnak az esztendejéig tartott), majd a rá következő, 1968-tól kezdve gyorsuló fogyasztói „olvadás” mellett (amely bizonyos piaci „mechanizmusok” részleges bevezetésével járt) egyaránt megmaradt a szovjet típusú társadalmak egalitarizmusa, eltéveszthetetlen plebejus karaktere és a fölvilágosodás örökségéből származó „modern/klasszicista” kultúrája (a tudomány és a magas művészet félreismerhetetlen kultuszával).[5] A represszió, bár mindent áthatott, nem sajátos vonása „a létező szocialista” államkapitalizmusnak.

Külön fontos tulajdonsága lett ennek a rezsimnek, hogy mivel alapító aktusa – s ennek az alapvető jelentőségével (a nagy római történetírók nyomán) már Machiavelli is tökéletesen tisztában lehetett – forradalmi volt, emiatt eltorzított és meghamisított önlegitimációs ideológiájában is ott rejlett még a forradalmi (emancipatorikus) mag, amely időről időre lehetővé tette a szocializmus/kommunizmus normatív ismérveivel való szembesülést. Ez minden parancsuralmi struktúra és hipertrófiás erőszakszervezet (elsősorban a világtörténelemben páratlan méretű politikai titkosrendőrség) ellenére roppantul bonyodalmassá tette a szovjet típusú államkapitalista államok kormányzását. Így pl. a piaci reformokat szabadjára engedő vezetők (Kádár, Gomułka), akik vezetői pályájuk egy-egy pontján szembekerültek a munkásosztállyal, megkísérelték ugyanakkor megőrizni az állam „munkás”-jellegét: ilyen gondokkal a szociáldemokrata vezetőknek (bár világnézetileg ők is évtizedekig zavarban voltak) a gyakorlatban Nyugaton nem kellett megküzdeniük.

A „terv” és a „piac” amúgy valóságos ellentéte azonban mind a keleti tömbben, mind Nyugaton rendszeren belüli konfliktus volt, ami nem azonos a „szocializmus” és a „kapitalizmus” ellentétével, hiszen piaci „koordináció” állami tulajdon mellett is elképzelhető, és a jóléti állam és a „fogyasztói társadalom” letűnt korszakában a nyugati „demokratikus” kapitalizmusban is általános volt a népgazdasági tervezés.

Hatodszor: mára nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus túlélte a korábbról ismert szociokulturális jegyekkel körülírható burzsoáziát és proletariátust. Nemcsak a klasszikus ipari munkásság szóródott szét a posztfordista korszakban, hanem a menedzsmenttől elkülöníthető régi polgárság (nem pusztán a Bildungsbürgertum, „a művelt középosztály”) is: miközben a kapitalizmus él és virul (már amennyire a folyamatos recesszió és depresszió körülményei között „virul”), „polgári társadalomnak” már nem merném nevezni. (A szovjet típusú, „létező” államkapitalizmusnak se volt polgári uralkodó osztálya, de ez nem vette elejét a kizsákmányolásnak.)

Az egészségbiztosítási törvény

A liberális személyiségeknek a Válaszúton c. baloldali dokumentumra írott válaszelevele arra céloz – helyesen, de ezt a baloldali tiltakozók se tagadták -, hogy az állami tulajdon és az állami szabályozás egyáltalán nem mozdítja elő föltétlenül az egyenlőséget. A jelenlegi magyarországi egészségügyi rendszer szélsőségesen egyenlőtlen, igazságtalan; és ez 1989 előtt se volt másként. Mivel a minőségi egészségügyi ellátás kínálata roppantul szűkös, ezért a keresleti oldalon elvadult verseny alakult ki, a szabályozatlan „második gazdaságra” jellemző anomáliákkal és kegyetlenséggel. Nem vonható kétségbe, hogy az orvostársadalom egy része – mint pl. az Éger István dr. vezette Nemzeti Paraszolvencia Szövetség – a jelenlegi szörnyű viszonyok konzerválásában vagy tovább rontásában érdekelt. De ez kisebbség. Abban nagyjából teljes az egyetértés, hogy az egészségügyi rendszer reformra szorul. Csak az a kérdés, hogy milyen reformra. A Válaszúton kibocsátóinak és aláíróinak az a véleményük, hogy a kormányzat és az országgyűlési többség által tervezett reform helytelen irányú, a pozitív megoldásról nem szól. Erre a nyílt levél formája nem alkalmas, ehhez politikai szervezetre volna szükség, amely szakértőivel ellenprogramot állít össze, meggyőzi a közvéleményt és keresztülviszi a terveit. Ilyen politikai szervezet (pl. párt) ma Magyarországon nem létezik, ami gyöngeség (nálunk nincs szervezett baloldal), s így marad a kritika (a neoliberais törvény kritikája), amelyet – a föllelhető legkiválóbb „egészséggazdasági” szakemberekkel való konzultáció után, s ezért itt mondok köszönetet – többféleképpen lehet összefoglalni, ez csak az egyik lehetséges variáns. És egyben válasz a liberális közéleti

személyiségek válaszlevelének arra a föltételezésére, hogy a Válaszúton kibocsátói megtévesztik magukat és a közvéleményt, amikor amiatt sopánkodnak, hogy a bevezetendő neoliberális egészségügyi reformok növelik az esélyek egyenlőtlenségét gazdagok és szegények között. (Az alábbiak kisebb részben egyenes idézetek a fölkérésre írott szakvéleményekből, nagyobb részben rövid parafrázisok.)

Először: a nemzeti kockázatközösség (egészséges és beteg közötti transzfer) fölbomlik az egyes egészségügyi alapok által „lefedett” kockázati populációkra (ötszázezer-kétmillió ember lehet bennük). Az ún. fejkvóta a fölmerülő kockázatok egyharmadának mértékéig tudja kezelni a kockázati inhomogeneitásból eredő rizikót. A hollandiai példa nyomán nálunk is lesz kockázatkiegyenlítő alap, amely ezen utólagos korrekciót végez, ám erről még nem tudni, hogy milyen szolgáltatások tartoznak majd bele, s hogy ez mekkora terhet ró majd a reménybeli magánbefektetőkre.

Másodszor: a magyarországi betegek 2009. január 1-jétől elvesztik a szabad orvosválasztás jogát, amely eddig pótolta az egészségügyi fogyasztóvédelmet és minőségellenőrzést. Ezentúl evvel csak az élhet, aki ezt meg tudja fizetni. Ma az ország kistérségei között akár ötven százalékos különbség is lehet az egy főre eső egészségügyi közkiadások volumenében. Ott költenek kevesebbet egy-egy emberre, ahol rövidebb ideig élnek és betegebbek az emberek. Ezt a ma fönnálló igazságtalan helyzetet a törvény akár nyolc évre is konzerválhatja. Egy kiváló szakíró szerint „ennek analógiájára törvényben szentesíthetnék azt is, hogy a roma gyermekek után »az örökölt igénybevételi igazságtalanságok« alapján a jövő évtől felére csökkentik az oktatási normatívát”...

Harmadszor: az, amit technikai értelemben „szolidaritásnak” neveznek – azaz a gazdag és szegény közötti jövedelemtranszfer – a befizetésekből és kifizetésekből áll össze. A kormány reformtervei szerint a befizetési oldalon – a jövedelemarányos befizetések révén – megmarad a szolidaritás mozzanata, ámde az ellátásokat már nem az egészségi állapot függvényében fogják a páciensek igénybe venni, mert (a) az egészségügyi pénztárak rögzített bevételhez jutnak a fejkvótán keresztül; mivel a fejkvótát az állam kontrollálja, összegét nagyon nehéz növelni, ezért a befektetők csak úgy takaríthatnak meg tőkét, ha szűkítik a kiadásokat. (b) Az egészségügyi kiadások koncentrációja miatt – a honpolgárok tíz százaléka veszi igénybe a kiadások hatvan százalékát -, a kiadások csökkentése érdekében korlátozni fogják a leginkább rászorult betegek ellátáshoz való hozzáférését, mert így lehet a lehető legnagyobb megtakarítást realizálni. (c) Ha az állam ezt korlátozni próbálja, a páciensek vándorolni fognak az egészségügyi pénztárak között, de mindenütt hasonló

problémákkal fognak találkozni, ezért (d) a pénztárak majd valamilyen rejtett vagy titkos diszkriminációs rendszabályt fogadnak el, belső listákat alkotnak stb. Mivel (e) a biztosítási csomag nincs pontosan meghatározva, ezt könnyű kiüresíteni: azt mondhatják majd, hogy bizonyos szolgáltatások nem „járnak” (vagy az adekvát terápiának csak olcsóbb, „lebutított” változata „jár”). Nincsenek olyan protokollok, amelyeket az orvosoknak kötelezően be kellene tartaniuk, illetve különbözőek – innen már ma is a magyarországi páciensek kiszolgáltatottsága, amely előreláthatólag csak fokozódhat a kormány reformtervei miatt.

Negyedszer: az egy személyre eső egészségügyi közkiadások hetven-nyolcvan százalékát életünk legutolsó esztendejében használjuk föl. Azt, hogy megkapjuk, „ami jár”, csak az egészségügyi rendszer apparátusaitól független minőségellenőrzés biztosíthatná, de ilyen nincs. Most azonban érdekérvényesítésre minden eddiginél alkalmasabb felet engednek be az egészségügyi rendszerbe. Az orvosok és kórházak minden egyes beavatkozásukkal annak a biztosítónak a profitját fogják csökkenteni, amelytől a finanszírozásuk, túlélésük függ. Vajon a középkorú menedzser egészségügyi ellátásán fog-e takarékoskodni a biztosító – kérdezi egyik orvosgazdász levelezőm -, vagy a nyolcvanéves haldoklóén?

Az Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézetének a törvényjavaslathoz fűzött kommentárja megállapítja, hogy (a) a kórházi struktúra átalakítása 25-50 milliárd forintos adósságot eredményezett, amelyet más forrásból kellett pótolnia az Egészségügyi Minisztériumnak, amely 28 milliárdot osztott szét igen gyorsan. A 2008-ra tervezett, az infláció mértékét alig meghaladó, tervezett kiadások az adósságállomány további emelkedéséhez fognak vezetni. A 2009 és 2011 közötti időszak tervezése nem számol növekménnyel, ez azt jelenti, hogy az új befektetők pénztárai a kórházi struktúrát fogják szűkíteni, csak így juthatnak megtakarításokhoz. (b) A kórházak finanszírozásából – így fogalmaz az Állami Számvevőszék szakembergárdája – számúzték a teljesítményelvet. Az ún. teljesítményvolumen-korlát (TVK) fölötti teljesítményt már nem fizeti ki az Országos Egészségpénztár (OEP) – emiatt a magasabb szintű ellátásokért az OEP kevesebbet fizet, mert míg a közkórházak a TVK túllépése ellen a beteg „magasabb szintre utalásával” védekeznek, az egyetemi klinikák, intézetek ezt nem tehetik meg, mert ugyanazért a teljesítménypontszámért ők kevesebb pénzt kapnak. Mindez – az ÁSZ szerint – a minőségi ellátás diszpreferálását jelenti, a versenyt korlátozza, a várólistákat növeli. A TVK megszüntetésére nincs remény, bár még módosíthatják.

Ha törvényt és a vizitdíjat stb. a népszavazások, tiltakozások, alkotmánybírósági eljárások hatására nem törlik el, 2008-ban a vizitdíj-bevétel 20,4 milliárd forinttal, a

járadékbevételi többlet 36 milliárd forinttal javítja az államháztartási egyensúlyt.

(c) Ugyancsak az ÁSZ szerint a tervezett huszonkét területi, kötelező egészségbiztosítási pénztár (KEP) ugyan versenyeztetné a szolgáltatókat, de valódi versenyre csak a fővárosban és az egyetemi központokban lehet számítani. A huszonkét KEP működtetési költségei messze (föltehetőleg nagyságrendekkel) meghaladnák a maiakat, ennek csak a kapacitás szűkítése lehet az orvosszere. 2009-től pusztán az átalakítással járó költségek 20 milliárd forintra rúghatnak. (d) „A befektetők – írják az Állami Számvevőszék elemzői -, ha érdemi menedzsmentjogokat kapnak (érdemi menedzsmentjogok [működtetési jogok] biztosítása nélkül föltehetőleg nem lesznek befektetők), várhatóan befejezik a félbehagyott kórházi struktúraszűkítést. Ezt logikusan a szolgáltatókkal kötendő szerződések odaítélésében való döntésre is fölhasználnák, azaz a kapacitások további szűkítése érdekében a rossz minőségű szolgáltatókkal nem szerződnének, ami közvetetten számos kórház csődjét jelentené [s azt láttuk korábban, hol valószínűek ezek a csődök], s az ezt megelőzősen kialakuló súlyos veszteségek az önkormányzatok költségvetését terhelik majd.” (e) 2007-ben a betegek terhei kb. ötven milliárd forinttal, azaz tizenöt százalékkal nőttek a gyógyszerek támogatási kulcsának csökkentése, számos gyógyszer-támogatás megszüntetése, valamint a vizitdíj és a kórházi napidíj bevezetése miatt. Az egészségügyi szolgáltatások keresletét máris korlátozták, csökkent az orvos-beteg találkozások száma, a TVK fölötti finanszírozás megszüntetése miatt – mint láttuk – általánossá váltak és egyre hosszabbodnak a várólisták.[6]

Föltétlenül meg kell itt említeni, hogy az egészségügy átalakításának közgazdasági problematikájáról, a magyarországi viták elmélet- és politikatörténetéről a legmélyebb és a legátfogóbb írás Sinkó Eszter tanulmánya: „Az egészségbiztosítási rendszer átalakításának menete”, Magyarország politikai évkönyve, 2008 (sajtó alatt).

Attól tartok, hogy az aggályokra a kormánynak és támogatóinak nincsenek megnyugtató válaszaik. Ilyen válaszokat szorgos kereséssel sem találtunk.

Az egészségbiztosítási törvényt – amelynek a kéziratom lezárása után bekövetkezett, 2008. március 9-i népszavazásnak a kormánykoalíció szociális politikájára nézve lesújtó eredménye miatt igen rosszak a végrehajtási esélyei, ráadásul 2008 őszén a törvényt magát támadó újabb népszavazás van kilátásban – követte a miniszterelnök bejelentése, amely szerint a kormány enyhíti a felső középosztály és a tőkés vállalkozások ún. bérterheit és más adóit meg járulékait, továbbá a szociális segélyezés föltételül a segélyezett személyek munkavégzésre való hajlandóságát

szabja meg, ezt a hajlandóságot az ún. „munkateszt” révén hatóságilag ellenőrzik, a munkanélkülieket „közmunkára” kötelezik. Az „inaktív” populáció kénytelen lesz a létminimum alatti munkabéréért dolgozni, miközben elveszti segélyjogosultságát – de ha nem hajlandó erre a megalázó és kínos tevékenységre, akkor szintén elveszti a segélyjogosultságát. Mint a témáról szóló publicisztikai írásomban már kimondtam: ez előbb-utóbb a börtönbe kényszeríti az underclass és a prekariátus tagjait. Ezen fölül: a kormány azt a látszatot kelti evvel, hogy aki nem dolgozik, az „nem akar dolgozni” – evvel a váddal a roma lakosságot szokták illetni, tehát az intézkedésnek enyhén fajüldöző-fajgyűlölő szubtextusa van -, összhangban avval, ahogyan ezt az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában elfogadtatták a közvéleménnyel (welfare helyett workfare): hangulatkeltés a feketék és a bevándorlók ellen. A baloldali (szociáldemokrata) politikai megoldás ebben az esetben a harmincöt órás munkahét bevezetése volna, amely azonnal tetemesen megnövelné a munkaerő-keresletet, illetve a garantált, munkavégzéstől független, „megélhetési alapjövedelem” (living wage, Grundeinkommen) létrehozása. Ez akadályozhatná meg a dologház logikájának érvényesülését, annak a tizenharmadik század előtti állapotnak a botrányos helyreállítását, amely bünteti (és erkölcsileg kárhoztatja) a nyomort.

A szociális leépítés és az állam kakotópiája

Az „utópia” szó arra a helyre utal, amely (még) sehol sincs, a „kakotópia” pedig arra, ahol minden csúf. Az államról „mint olyanról” Kelet-Európában forgalomban lévő, a klasszikus liberalizmus számára mellesleg ismeretlen közhelyek, amelyek még a libertárius-neokonzervatív érvelés 1980/90-es évekbeli barokk korszakának eszelős túlzásait is „túllicitálják” – ezekre sajnos magam is fogékony voltam akkoriban egy ideig – megtöltik a kelet-közép-európai sajtót. Kiveszésükre itt most nincs terem, de nyilvánvaló, hogy eszmetörténeti és társaslélektani eredetük a szovjet típusú rendszer diktatorikus államberendezkedésének mitologikus emlékműjében rejlik. Ámde minden „polgári” antietatizmus, államellenesség kétélű. Mindig államtalanítást követel azon a területen, ami „belül” van (vagy ami „belsőnek” látszik ideológiailag), lett légyen ez régebben „az államfönntartó elem”, az uralkodó etnikum, a belső piac = nemzetállam, „a gazdaság” mint olyan (ami egyébként nem létezik, pusztán világnézeti-optikai illúzió), később „a nyugati világ”, „Európa” vagy bármi más. És mindig kemény, fegyveres államot követel ezen kívül: az irredenta/szeparatista nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) ellen, „a műveletlen tömeg” (főleg a parasztság) ellen, a „történelem nélküli népek” ellen (ezt a fogalmat még Friedrich Engels is használta), a gyarmati (vagy otthoni) színesbőrűek, a „fölforgatók”, „hazátlan bitangok” (vaterlandslose Gesellen), azaz szocialisták, kommunisták, anarchisták (értsd: a proletárok) ellen, és í. t.

A mai Egyesült Államok is köztudomásúlag befelé államtalánít (bár ez a trend a vége felé közeledik), kifelé azonban védővamos/protekcionista; liberális és toleráns a városi fehér középosztály irányában, de rendőrállami az új bevándorlókkal szemben, militarista (vagy még rosszabb) a közel-keleti és ázsiai iszlám népekkel szemben. Eldönthetetlen a mai kelet-közép-európai publicisztika paneljai szerint, hogy akkor most az Egyesült Államok erős vagy gyöngye, kicsiny vagy nagy állam-e. Elvégre oktatási és művelődési minisztériuma többnyire nincs, számtalan nálunk buzgón adminisztrált tevékenységi kört egyáltalán nem szabályoz („belül”), bár rendőri értelemben egyre többet.

Azt hiszem, egyszerű és időszerű példákkal tudom megvilágítani azt, hogy milyen ellentmondásosak az állammal szembeni előítéletek ma Magyarországon. A magyarországi közvélemény jobbik fele valóságos „lynch mob”-bá változott, amikor a budapesti Blaha Lujza téren késelő, nyilvánvalóan zavart elméjű, székelyföldi (romániai) roma koldusgyerek kizsuppolásáról és megbüntetéséről volt szó, milliók egyemberként rendőrért (börtönért, bitóért) kiáltottak. (Ebben egyesült a romákkal, a románokkal, az erdélyi magyarokkal és a hajléktalanokkal szembeni majdnem osztatlan, csaknem össznépi gyűlölet.)[7] Ha úgy tetszik: állami beavatkozást sürgettek. Ezen mind a liberálisok, mind a független/alternatív baloldal hívei – szerintem joggal – megbotránkoztak.

Ám a liberálisok, a szociálliberálisok, a független baloldaliak stb. vajon nem állami beavatkozást sürgetnek, amikor az oktatási szegregáció (faji megkülönböztetés) megszüntetését követelik, amikor iskolai integrációt és a cigánység javára pozitív diszkriminációt javasolnak? (És én legalább egy katolikus szociálkonzervatívot ismerek, aki szintén ezt javasolja, legalábbis magánbeszélgetésben.) Több állam, több szabályozás – mindkét esetben. Több államot a cigányok ellen – illetve: több államot a cigányok megsegítésére. Több államot a nevelésért – vagy több államot a büntetésért. A baloldal (ezen nem a kormánypártokat értjük) több államot kér a szegények javára, a jobboldal (ezen viszont igen – az ellenzékkel együtt) több államot kér a középosztály érdekében. A különbség nem az állami beavatkozás mértéke vagy aránya, hanem az állami beavatkozás (ha tetszik, morális, vagyis az összes politikai szubjektumok [honpolgárok] egyenlőségét érintő) iránya tekintetében döntő.

Ez fogja eldönteni a dilemmát az egészségügyi reform és a készülő nyugdíjreform dolgában is. Én akkor fogok maradéktalanul hinni az egészségügyi reform elleni – örvendetesen széles körű – kiállás értékében, autentikusságában, ha ez következetesen kiterjed majd a Munka Törvénykönyvének készülő módosítása, a közszolgáltatások privatizálása (megszüntetése), a közalkalmazottak tömeges

elbocsátása, az iskolabezárások, az oktatásban észlelhető faji elkülönítés elleni tiltakozásra is.

Alapvetően a „jóléti állam” fogalmához nem elég az állami beavatkozás magas részaránya a szociális-gazdasági tranzakciókban, ezt a fogalmat csak az egyenlősítő (nagyobb jövedelem-, státus-, „esély”-, hatalmi egyenlőségre törekvő) politika esetén elégíti ki, amelyet pusztán kormánypolitikából a munkásmozgalom ellenhatalma tett (egy ideig) rendszerré (vö. A jóléti állam politikai gazdaságtana, szerk. Csaba Iván, Tóth István György, Bp.: Osiris, 1999 [8] ; vö. Ferge Zsuzsa akadémikus műveivel; a talán legmaradandóbb kritikai-elméleti tanulmány erről: Antonio Negri: „Keynes and the Capitalist Theory of the State” [1967], eredetileg [olaszul] in: Operai e stato, Milánó: Giangiacomo Feltrinelli, 1972, újabban: Michael Hardt, Antonio Negri: The Labor of Dionysus: A Critique of the State-Form, Minneapolis/London: University of Minnesota Press, 2003, 23-50).

Ebben az értelemben a „létező szocialista” államkapitalizmus rendszere a szociáldemokrata variáns mellett szintén jóléti államnak tekintendő, amelyben a valóságos munkásmozgalom nyomását „a párt” (a főhatalmat gyakorló ex- és/vagy álkommunista állampárt) fejti ki, nem mint mozgalom, nem mint „képviselői” párt, hanem egyrészt mint korporáció („a negyedik rend” rendi foglalat), másrészt (itt Ernst Fraenkel kettősállam-elméletének osztályozását követem) mint a nyilvános jogrendszeren kívüli, diszkrecionális rendszabályokat foganatosító paraállam (Maßnahmenstaat). Arról, hogy evvel a korporatív-paraállami főhatalmi apparátussal miként versengett a többi közhatalmi és gazdasági struktúra, jó fölvilágosítást nyújt pl. a „szocialista” nagyvállalatok (többek között hatalmi) szerepéről szóló gazdaságszociológiai szakirodalom (Szalai Erzsébet, Lányi Kamilla) Magyarországon is.[9] Mind a szociáldemokrata-etatista, mind a sztálini gyökerű („szovjet típusú”) államkapitalista jóléti állam a fordizmus korszakának lezárultával (nagyjából az 1970-es években: amikor 1968 veresége után kiderült, hogy mind a szociáldemokrata, mind az „eurokommunista”, mind a sztálinista pártok föladták az ellenhatalom [reformista] stratégiáját, és betagozódtak abba, ami a kapitalizmus akkor még többé-kevésbé eleven „rendi” szerkezetéből megmaradt, compromesso storico stb.) csődbe jutott. Nem véletlen, hogy egyszerre. Az ún. „piaci reformok” is nagyjából egyszerre indultak meg Kelet- és Nyugat-Európában. (Evvel összefüggésben mind a „keleti” tömbben, mind a „nyugati világban” 1955 és 1978 között emelkedett csak folyamatosan a reális bér, „reálbér”.)

Kelet-Európában az állam – Friedrich Engels szerint: „az ideális összetőkés” – tulajdonosi szerepe okozott és okoz mindmáig értelmezési nehézségeket.

Amennyiben (egészen elvontan) a kapitalizmust a termelés társadalmassága és az elsajátítás „magánjellege” közötti ellentét megtestesülésének fogjuk föl, akkor a „magántulajdon” látszólagos hiánya mintha arra utalna, hogy a „szovjet típusú” társadalmakban nem lehetett semmilyen kapitalizmus, államkapitalizmus se, hanem valami sui generis, különös rendszer. Ez a „tulajdon” fogalmának hamisan leegyszerűsített értelmezéséből fakad. A magántulajdon lényege a kapitalizmusban a termelők elkülönítése, elválasztása a termelőeszközöktől (ld. följebb), a termelőeszközök fölötti – a római jog szellemében meghatározott – korlátlan, abszolút rendelkezés („kontroll”). A fennmaradt árutermelés, bérmunka, árucseré/pénzgazdaság (a költségvetési korlátok minden „puhasága” ellenére: ez csak viszonylagos különbség) következtében a magas újraelosztási hányadból következő masszív transzferek mindkét – számtalan vonatkozásban persze eltérő – rendszerben csökkentették a profitokat és lelassították a munkatermelékenység fejlődését.

A technikai változások (fordizmus: futószalag, darabbér, nagyüzem; posztfordizmus: számítógép, rövid lejáratú szerződéses munka, „deterritorializált”, „területen kívülé” tett, pl. otthoni munkavégzés; fordizmus: virtuálisan teljes foglalkoztatás; posztfordizmus: részmunkaidős, „rugalmas” foglalkoztatás, „élethossziglani tanulás”, ami semmi mást nem jelent, mint hogy a hatóság előtt igazolni kell, hogy az utcára tett alkalmazott csakugyan munkát, alkalmazást keres, hajlandó magát úgymond „átképezni”, tehát ez a terrorista osztályelnyomás [mint állandó fölügyelet] kiáltó példája, és í. t.), az eladósodás (és egyéb tényezők, pl. az olajválság, akkor még autark nemzetgazdaságok, nukleáris konfliktus a két tömb között) miatt a nemzetközi gazdasági rendszer (így a monetáris és hitelrendszer) borulékonyra vált, nehézkes volt a „visszaosztott” értéktöbblet befektetése, ami lerövidítette a ciklusokat, és permanens válsággal (recesszióval) fenyegetett.

A félig-meddig államkapitalista „nyugati” jóléti államok tipikus esetei közül tanulságos Japán példája, ahol a patriarkális, gondoskodó vállalati struktúra élethossziglani foglalkoztatást és garantált szociális szolgáltatásokat biztosított valaha. Ma már az iskolát és főiskolát végzettek több mint ötven százaléka (!) nem talál állandó munkát („állást”), kénytelen részmunkaidős dolgozóként élni az állandóan foglalkoztatottak átlagbérének negyven (!) százalékaért, ezek a fiatalok kiesnek a társadalombiztosítási rendszerből és a Japánban a nagyvállalatoknál folyó tovább- és átképzési struktúrákból. Lakni kezdetleges lakókonténerekben laknak, vagy kénytelenek a szüleik nyakán élni nyugdíjas korukig. Németországban a hatmillió hivatalosan elismert, tényleges munkanélküli mellett tizenhárom millió „függő foglalkoztatott” (anhängig Beschäftigte) szociális védelem nélküli munkaviszonyban van (részmunkaidősök, „aligfoglalkoztatottak”, „önálló

szakmunkások”, szerződéses és ideyemunkások, kölcsönmunkások, mélyen a minimálbér alatt foglalkoztatottak [Ein-Euro-Jobber] és az ún. egyéni vállalkozók [Ich-AGs]). Ámde a még mintegy tizenkilenc millió társadalombiztosítási járulékfizetésre kötelezett, „állással” rendelkező dolgozó helyzete is roppantul súlyos: 2003-ban 3,4 millió teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozó óránként 8,75 €-t keresett, ez a többi teljes munkaidőben foglalkoztatott átlagos órabérének a fele – ezek az új „dolgozó szegények” (the working poor). Mindez persze még súlyosabban érinti a nőket és a migránsokat (elsősorban a szolgáltatások: konyhai munka, takarítás, köztisztaság, call centers stb. területén) annak ellenére, hogy később bevezették a 7,50 €-s minimális bért, ez 2,4 millió dolgozó szegény helyzetét javította. A németországi szakszervezetek 670 olyan kollektív szerződést kötöttek meg a minimális bér emelése és a kutatás lezárásának dátuma közötti másfél évben, amelyben az órabér mélyen 7 € alatt volt. (Vö. Karl Heinz Roth: Der Zustand der Welt, Hamburg: VSA-Verlag, 2005, 43-45.) Ne feledjük ezt se: az Egyesült Államok már az 1980-as és 1990-es években „átstrukturálta” a gazdaságát, a tőke és a tőkés állam sikeres támadást intézett a meggyöngített szakszervezetek ellen, meghosszabbította a munkaidőket stagnáló bérek mellett: az ezredfordulóra az amerikai munkás a német munkásnál huszonöt százalékkal (!) hosszabb ideig dolgozott! Így volt képes az Egyesült Államok a Németországnál és Japánénál gyorsabb növekedésre: az USA gazdasága 1990-től 2000-ig 3,2%-kal nőtt, míg Japáné 1,3%-kal és Németországé 1,9%-kal. 2001-2002-ben az amerikai gazdaság 5,9%-kal nőtt, a németországi pedig 0,9%-kal. Ezt a relatív hátrányt kezdte ledolgozni a Schröder-Fischer kormány a reálbérek befagyasztásával, a nyugdíjsökkentéssel, a vizitdíjjal, a prekár lakossági csoportok létszámnövekedésével, a munka „flexibilizálásával” (részmunkaidős nyomormunkára való kényszerítés a segélyjogosultság elvesztése mellett), a munkanélküliség egyidejű kiterjesztésével és kriminalizálásával, a keletnémetek, a kelet-európai vendégmunkások és a színes menekültek és bevándorlók elleni hangulatkeltéssel. Ez – mint láttuk – Magyarországra is áterjed most.

Mindehhez tegyük hozzá az ILO (a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) legfrissebb adatait: ma a világon hárommilliárd dolgozót tartanak számon, ez az „aktív” korúaknak mindössze 61%-a; negyven százalékuk nő. 1997-ben 70,2 millió férfi volt munkanélküli és 94,6 millió nő, 2007-ben 81,6 millió munkanélküli férfi van és 108 millió munkanélküli nő. Félmilliárd dolgozó keres napi egy dollárnál kevesebbet, 1,3 milliárd dolgozó pedig napi két dollárnál kevesebbet. A fekete-afrikai dolgozók 85,4%-a tartozik ez utóbbi csoportba, a dél-ázsiai dolgozók (beleértve a „sikeres”, a „dübörgő” Indiát) 80%-a, a délkelet-ázsiai dolgozók 50,3%-a (beleértve a „szárnyaló” Kínát, Vietnámot, Tajvant). (Összefoglalja: il manifesto, 2008. január

A tőkejavak nemzetközi forgalmának liberalizációja – ami a globalizációnak nevezett jelenségkör lényege, s ami persze egybeesik a munkaerő cirkulációjának minden eddiginél brutálisabb állami szabályozásával... – javította a tőke profitabilitását, ám az ezért lepengetett szociális ár igen magas. (A keynes-i jóléti állam szabályozása – a mindeddig a történelemben páratlan fogyasztási színvonal, kényelem, technikai fejlődés, szociális biztonság, növekvő szabadidő és í. t. mellett – sikerrel próbálkozott az olyan ciklikus válságok megelőzésével, mint az amerikai jelzáloghitel-piac válsága és a minapi nemzetközi tőzsdekrach... A tőkepiaci liberalizáció mellett az ilyen krízisek rombolásának korlátozása a lehetetlennel határos, hiszen világváluta nélkül – s az amerikai dollár már nem az – még a globális monetáris szabályozás se lehetséges.) Ugyancsak komoly problémákat jelent ez a polgári nemzetállamoknak, amelyeknek a szociális leépítés (Sozialabbau) miatt rég nem látott legitimációs és közbiztonsági gondjaik támadtak, s ahol a hagyományos hatalmi és érdekszférák megtartása egyre kevésbé látszik lehetségesnek. A számunkra legfontosabb kísérlet mindezek megoldására az Európai Unió átalakítása, amelynek a volt kelet-európai (szovjet) csatlósállamok jelentős szereplői. (Vö. Hannes Hofbauer: Osterweiterung, Bécs: Promedia Verlag, Brennpunkt Osteuropa, 2003, 2007, vö. még ehhez: Dorothee Bohle: „The EU and Eastern Europe: Failing the Test as a Better World Power”, Socialist Register 2005, London: Merlin, 2004, 301-312.)

A következőkben Guglielmo Carchedi leírását fogom követni (For Another Europe: A Class Analysis of European Economic Integration, London: Verso, 2001, sajnálattal mellőzve itt a könyv úttörő elméleti érdemeit; a nem egyensúlyi értékelméletről [Temporal Single System Interpretation] ld. www.iwgv.org). Az ortodox (neoklasszikus, egyensúlyi) elmélet számára az EU lényegét az Európai Központi Bank, az Európai Beruházási Bank és a maastrichti szerződés árstabilitási törekvése jelenti. A cél: a tőkék, az áruk és a munkaerő szabad piaca. Ennek természetesen legfőbb a fele igaz, hiszen ha ez volna a cél, akkor az EU nem volna protekcionista kifelé, elsősorban a mezőgazdasági ágazatban, amivel mellest tönkretesz a globális Délt (korábban: „harmadik világ”). De hát a „szabad piacnak” az Európai Unión belül sem mutatkozik egyensúlyi állapota, viszonyát a világpiaccal kontextusban kell látnunk, s ez a kontextus az euró, kereskedelmi kapcsolatok a külfölddel és az Európai Unió belső támogatásai, szubvenciói, transzferei, amellyel a kiváltságosok klubját alkotják meg. Ha az EU csakugyan szabadpiaci társulás lenne, akkor megszüntetné az agrártámogatásokat, beengedné a déli (főleg afrikai) mezőgazdaság termékeit a belső piacára, és a kamatlábat a dollárárfolyamot irányító kamathoz igazítaná, vagy még lejjebb engedné. Guglielmo Carchedi szerint az

egyenlőtlen csere a piac normális állapota (az eltérő technikai fejlettségi szintek miatt), s ez nem a profitráta kiegyenlítéséből származik, hiszen a profitráták nem egyenlítődnek ki (amint már Marx is tudta, az egyensúly kivétel). Az európai fölhalmozás fő forrása a különböző termelékenyséű termelők közötti cseréből származó többletprofit. Az európai tőke titka a politikai befolyása tőkehiányos szegény országok fölött. Ezt szolgálja saját valutájának rákényszerítése másokra. Ebből hatalmas komparatív előnyök származnak. Európának ma is (vagy megint) gyarmati típusú gazdasági kapcsolatai vannak az afrikai, karibi és csendes-óceáni országokkal és sajátos kapcsolatai a kelet-európai új tagállamokkal. 1991 és 1996 között az EU élelmiszer-, ital- és dohányexportja Kelet-Európába 1,7 milliárd ecu-ról 4,7 milliárd ecu-ra nőtt, az importja alig változott (2,2, illetve 2,7 ecu). Így a félmilliárd ecu-s deficitről 2 milliárd ecu-s többletre változott a helyzet. A földolgozóipari termékek tekintetében a többlet a hatszorosára emelkedett, hárommilliárd ecu-ról 19,2 milliárd ecu-ra. Az eurozóna konvergenciája – a tagállamok erőteljesen divergáló fejlettsége és egyéb tulajdonságai ellenére – sikeresnek mondható, ám csak látszólag neoliberális jellegű: alapja újraelosztás, de regionális újraelosztás, nem osztályredistribúció. A konvergenciakritériumok (mint azóta a saját bőrünkön is megtapasztalhattunk) az alacsonyabb termelékenyséű, szegény országokat sújtják. Mi az előnye az Európai Uniónak az újonnan csatlakozott kelet-európai országokból a piacnagyoobbítás kétséges előnyeinek kívül? Ezek az előnyök geopolitikaiak, stratégiaiak és katonaiak. Az Európai Unió a dollárövezettel – az Egyesült Államokkal – folytat éles konkurenciaharcot, és ebben eszköznek használja a kelet-európai új tagállamokat (nem csoda, hogy a lengyel- és magyarországi nacionalisták ennek a hátránynak a leküzdése végett az Egyesült Államokkal vagy Oroszországgal/Kínával próbálnak politikailag szövetkezni, ami aligha sikerülhet). (Vö. Alan Freeman bírálatával, *Historical Materialism* 1.4, 2006, 283-29.)

A kihalófélben lévő humanista nagypolgárság képviselőinek egyike, dr. Róna Péter nemzetközi hírű bankszakember, c. egyetemi tanár – írásait főleg a *Népszava* közli – azt tanácsolja a magyar kormányának, hogy adja föl a nemzetgazdaságunk számára csak szenvedést okozó konvergenciakritériumok teljesítését célzó utópiáját, halassza el sine die az euró bevezetését, s inkább arra törekedjék, hogy a szakképzetlen magyarországi munkaerő számára alacsony bérű, főleg mezőgazdasági munkát szerezzen, ami egyedül felel meg az ország jelenlegi adottságainak (legsúlyosabb problémánk a szakképzett munkaerő hiánya – a schumpeteri „teremtő rombolás” ún. „rendszeráldozat” típusának egyenes következménye -, az alulfoglalkoztatottság, illetve az evvel részben összefüggő demográfiai katasztrófa), továbbá fordítson minden nélkülözhető pénzt a szakképzés fölfuttatására, hogy ez a szituáció megváltozhassék.

Politikai szemszögből persze ez utópia, hiszen az EU kérdéseiben a magyarországi parlamenti pártok – híveik és a közvélemény háta mögött – a legnagyobb egyetértésben, minden kritikai reflexió vagy akár némi töprengés nélkül teljesítik a brüsszeli parancsokat (vö. a két alkotmányos okirat vita nélküli ratifikálásával, ami az új hazai parlamentarizmus legnagyobb botránya 1990 óta – ehelyett a közvéleményt a képviselői költségterítés tizenhatalmas kérdésével etetik).

A kérdés az, hogy a „szubaltern” osztályok és népek (nem csoda, hogy ez a kifejezés – amelyet ma főleg a „Post-Colonial Studies” használ, vö. Gayatri Chakravorty Spivak műveivel – szintén Gramscitól származik) mit tudnak tenni a posztfordista korszaktól rájuk rótt újfajta, roppantul veszélyes, mert etnicizált és szexualizált kizsákmányolási formák ellen?

Be kell ismernünk, hogy az, amit ma itt csinálunk – a végtelenül gyöngé kelet-európai baloldalon -, az utóvédharc, a gyakorlatilag már megszűnt fordista jóléti állam maradék vívmányainak kétkétségű védelme. Nem az a baj, hogy erre a neoliberális szerzők rásütik kedvenc bélyegüket, a „kádárizmust” – ami az én esetemben, lássuk be, elég komikus -, s amivel azért nem kell törődni, mert ami itt „védelem”, az csak azt védi ami Kádár János és Willy Brandt és Olof Palme jóléti államában közös volt (egyszóval nem a diktatúrát, a cenzúrát és a többi), hanem az itt a baj, hogy ennek a harcnak mind az elméleti, mind a politikai eszköztára jócskán elavult. Nem is az a gond, hogy ez az utóvédharc nem tudja kiküszöbölni a vereséget szenvedett jóléti állam különféle anomáliáit (mert ki tudná kiküszöbölni a jelenlegi hazai egészségügyi rendszer egyenlőtlenségét, igazságtalanságát, méltánytalanságát és észbontó drágaságát, s az emiatti tengernyi szenvedést – s mindezt kétségtelenül a bomladozó diktatúra „második gazdaságából” örököltük -, de hát ezt megtartani épelméjű ember nem akarhatja; ugyanakkor szemlátomást nem a privatizáció a jó megoldás; azt pedig elég részletesen bemutattam, hogy az államosítás nem szüntetheti meg a kapitalista karakterjegyeket, tehát a kapitalizmuson belüli államosításokhoz valódi szocialistának nincs miért gyöngéden viszonyulnia minden esetben).

Az a baj, hogy mindezt tudva mégis ilyen kezdetleges instrumentáriummal kell harcba szállnunk – amit olykor sajnos joggal gúnyol a liberális publicisztika -, mert az antikapitalista mozgalom itteni és mostani állapota semmi egyebet nem enged meg, és mert nincs idő várni, ameddig adekvátabb pengével lehet majd megvívni avval a „fölégetett föld”-politikával, amely tönkreteszi a magyar népet. S minden népet.

Egyébiránt vannak olyan szociáldemokrata reformelképzelések, amelyek a posztfordizmus és a „globalizáció” körülményei között, a „polgári társadalom” kereteit nem feszegetve próbálják az újraelosztás és a „piaci szocializmus” mérsékelt eszményeit újrafogalmazni. Az egyik, a talán legfontosabb akció a Real Utopias Project, amelynek élén a nagy amerikai szociológus, Erik Olin Wright áll. A tervekről eddig öt kötet jelent meg (Joshua Cohen, Joel Rogers, John Roemer, Samuel Bowles, Herbert Gintis, Philippe van Parijs é. m. szerkesztésében, London: Verso, 1995-2006). A legtöbb szerző a néhai „analitikus marxizmus” szétszóródott iskolájából származik. Az idevágó vitákat a Politics & Society, a Boston Review, a New Left Review közli, idetartozik Robin Blackburnnek a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos munkássága (Blackburn: Banking on Death or Investing in Life: The History and Future of Pensions, London: Verso, 2004) is (ebből kisebb szemelvényt publikált az Eszmélet).[11] Az egyik középponti kérdés itt a mindinkább a valóságos polgári politika színpadához közeledő „megélhetési alapbér” (living wage, Grundeinkommen), amely épp úgy elszakítaná a biológiai túlélés kérdését a foglalkoztatástól, ahogyan a posztfordista globális kapitalizmus (földrajzilag és szociálisan) elszakítja az értéktermelést a munkától, azaz a tőketulajdon nélküli személyek „beállításától” a termelési rendszerbe, megteremtve a munka szférájától nemzedékekre elszakított prekariátus (a précaire, prekär kifejezésből, a. m. „nincstelen”, aki „alig van életben”) pacifikálhatatlan, szocializálhatatlan és a legtöbb országban etnikailag „idegen”, nomadizáló, jogfosztott és ezért zűrzavarosan lázadó, millenarisztikus, (gyakran, de nem mindig) vallási ideológiák martalékává váló tömegeit, amelyek éles konfliktusban állnak a maradék proletariátussal. Mondani sem kell, hogy a megélhetési alapbér (vagy alapjövedelem) a polgári és szociáldemokrata kormányzati szakemberek, technokraták, „szociálpolitikusok” kezén a nyomor, a függőség és a lojalitás egybefüggő minimumát jelenti majd. (Erről Karl Reitter írt kitűnő tanulmányokat a grundrisse [így, kis g-vel] c. bécsi folyóiratban: www.grundrisse.net.)

A jog „a puszta élethez” (Giorgio Agamben[12]) szintetizálja, kibékíti, egybefoglalja a „népjogokért” folytatott rousseau-i küzdelmet az 1968-i szörnyű vereség után kialakult biopolitikával (radikális feminizmus, mélyökológia, „queer” mozgalmak), ahogyan szintetizálódott a faji egyenlőségért folytatott harc a „posztkoloniális/szubaltern” küzdelmekkel (megdőbentő, ahogyan a közép- és dél-amerikai őslakosok mozgalmi – a Chiapas tartományi [Mexikó] zapatistákon [EZLN] kívül fölhívnám a figyelmet Evo Morales bolíviai elnök MAS [Mozgalom a Szocializmusért, pontosabban: -hoz] aymara indián bázisú pártjának dokumentumaira – váratlanul rekonstruálták a tizenkilencedik századi demokratikus nacionalizmus univerzalizmusát: Fichte, Mazzini, Bakunyin, Dosztojevszkij). Mindezek

természetesen nem változtathatják meg a kapitalizmus alapvető adottságait, de kétségtelenül méltó utódai a fordizmus korszaka szociáldemokráciájának, mellesleg gyakran ugyanavval a hamis tudattal: avval a meggyőződéssel, hogy meghaladják a tőkés rendszert, amikor végül is bévül maradnak rajta. Ez fölöttébb jellemző a nálunk durva egyszerűsítéssel „antiglobalistának” vagy csikorgó, magyartalan szóval „globalizációkritikusnak” nevezett új szociális mozgalmakra, amelyek egyébként kifulladásban vannak, s ezért elkeseredett, gyakran céltalan és színpadias „végvári csatákat” vívnak.

TGM és én

Ignotus Pál egyik zseniális esszéjében olvasom, hogy amikor valamelyik hírlapíró szerényen megjegyyezte jákfai vitéz Gömbös Gyula vk. szds., m. kir. miniszterelnöknek, hogy: „kegyelmes uram, ellent méltóztattál mondani önmagadnak”, akkor a nagy férfiú gyorsan fölalta magát, s ezt a marhaságot válaszolta: „én több dimenzióban dolgozom”. Hát sajnos én is „több dimenzióban” vagyok kénytelen dolgozni egyszerre, s erre elvtársaim, tanácstalan olvasóim és nagyszámú ellenségeim vagy az ismeretes (alaptalan, viszont jól meggyökeresedett) közhellyel reagálnak: „TGM folyton változtatja a nézeteit”, vagy pedig párttűzésre, színvallásra akarnak kényszeríteni. Hát jó.

Álláspontom nem bonyolult.

Én ellenfele vagyok a tőkés rendszernek (beleértve mai alakváltozatait), tehát nem pusztán a neoliberalizmusnak (ami egyébként kezd mítosszá változni), a globalizációnak (ami szintén), a szociális leépítésnek. Súlyos filozófiai fönntartásaim vannak a redisztributív egalitarizmussal szemben – ezek életem minden eddigi korszakában fönállottak -, mert az a morális szemrehányás, amelyet az egyenlőséghit intéz a modern kapitalizmushoz, szerintem téves leírást ad az ellenfelének tekintett rendszerről, ezért „perverz” (a kitűzött céllal ellentétes) eredményeket ér el, ha politikává változik. Nem mintha az egyenlőség nem volna kívánatos állapot. De az. Mindannyiunknak meg kell küzdenünk Rousseau-val (akár Lévi-Strauss vagy Bourdieu vagy Foucault álnéven). Írtam korábban a marxistáknak arról a balsorsáról, hogy folyton visszahanyatlanak Rousseau-hoz, az egyenlőség eszményéhez és a civilizációkritikához. Nem csoda, hiszen Rousseau, ez a csak Platónhoz és Spinozához hasonlítható lángelme, a burzsoáziának és a polgári civilizációnak a kapitalizmus győzelme előtti kritikusa, nem kellett hogy fölvesse a kapitalizmus transzcendálásának (meghaladásának) kérdését még, és sokaknak úgy tetszik, ezt a kérdést nem lehet fölvetni már, mintha a sztálini univerzum megsemmisülése 1989-ben ennek a transzcenzusnak a megsemmisülése volna, amit

én tagadok. (Kiteljesedett kapitalizmus mint valóságos világrendszer: ez a huszonegyedik század frankensteini alkotása lesz. Akkor jön el az egyetemesen félreértett Karl Marx ideje.) Fönntartásaim ellenére, ha – és ez megint Rousseau posztumusz győzelme – a szociális részvét, együttérzés szavára hallgatva cselekedni akarok, akkor az egyetlen ma, itt érthető keret „az osztó igazságosság” eszméje, amelyben őszintén szólva nem hiszek. Ámde ez itt nem filozófiai eszme, hanem a harcostársaimmal való közösség szimbóluma, a közös harc itt pedig a jelenkori kapitalizmus (a Kelet-Európában egészen rendkívülien szélsőséges rezsim) legkirívóbb aspektusai elleni reformista, rendszeren belüli küzdelem. Ezt pedig nem vagyok hajlandó filozófiai kételyek miatt földadni, s ezt az ellentmondást erkölcsi okokból nem vagyok hajlandó „megoldani”.

Ugyanakkor óva kell intennem attól a módszertől, amellyel Hannah Arendt démonizálta, szintén Rousseau-t bírálva, az ún. „szociális kérdést”. A hozzám hasonlóan „több dimenzióban dolgozó” Hannah Arendt minden vonzó intellektuális erénye ellenére (Németh László szavával) „a nagy hibbantók” közé tartozott. Mind a forradalom ideáltípusának, mind a totális diktatúráknak az elméletében Hannah Arendt a „szociális kérdésnek” (azaz a gazdasági és a politikai egyenlőség kérdésének) a fölvetését tartotta a modern despotizmus kútfejének, szemben „a jogok” és „a szuverenitás” visszakövetelésével, ami a whig értelmezés szerint az angolszász forradalmak sajátossága volt a francia (no és az orosz) forradalommal szemben, ami nyilvánvalóan nonszensz. (Tessék belelapozni Christopher Hill könyveibe az angol forradalomról.) Hannah Arendt a kilencszázhetvenes-nyolcvanas évek neokonzervativizmusának vezérmotívumát zendítette meg, amikor – a merő államellenes dogmatizmusnál sokkal szubtilisabban – „a politikum” szuverenitását védelmezte „a társadalommal” szemben, tömegiszonyát, a liberális polgári jogállam ortodoxiájától bármiben eltérő elképzelések irracionálisnak bélyegzését, az 1848 utáni antidemokratikus szabadelvűség föltámasztását akkor még az antikommunista „önvédelemre” való hivatkozással, amiből mára csak a vulgáris platonista elitizmus maradt (vö. Étienne Balibar és Jacques Rancière nagyszerű könyveivel a tömegektől való félelemről és a demokrácia iránti gyűlöletről[13] , amelyeket szeretettel ajánlok a magyar olvasónak).

Hannah Arendtet ritkán említik a neokonzervativizmus forrásai között, mert preferenciái egyébiránt demokratikusak és republikánusok voltak, ami a gazdaságtól és „a szociális kérdéstől” radikálisan elválasztott politikai részvételt és „az alapjogi forradalmat” illeti, amivel ihletőjévé válhatott számos őszinte demokrata neokonzervatív, antiegalitárius fordulatának. Ugyanakkor a neokonzervatív eszmeáramlat alapítói nem nagyon csináltak titkot abból, hogy bár helyeslik a

törvény előtti egyenlőséget, nem kívánnak egyenlőséget a törvényhozásban, és előnyben részesítik az alkotmányos-alapjogi garanciákkal körülbástyázott, az egyéni jogok tekintetében liberális zsarnokságot a „zajos, követelő”, az inkompetens honpolgárok egyetemének politikai túlhatalmához vezető demokráciával szemben (a Hitler elől elmenekült, antináci emigránsnak és liberálisnak tartott Ludwig von Mises, gondolom, I. Ferenc József hiányában pl. Seipel, Dollfuss, Salazar – sőt: Franco – mint second best apologétája és megbánás nélküli híve volt haláláig, vö. „The Intransigent Right: Michael Oakeshott, Leo Strauss, Carl Schmitt, Friedrich[-August] von Hayek”, in: Perry Anderson: Spectrum, London: Verso, 2007, 1-28; különösen érdekesek fejtegetései Hobbes szerepéről). Ők következetesebbek voltak Hannah Arendtnál, mert tudták, hogy a demokrácia és a republikánus politikai-részvételi egyenlőség elválaszthatatlan „a szociális kérdéstől” és a polgári „magánügyek” és „szubjektivitás” radikális megtámadásától. Ez az ára kapitalista körülmények között a következetesen egalitárius demokrácia érvényesítésének, és ez az a pont, ahol a liberálisok antidemokratikus (következményeikben: elitista) aggályai nem egészen értelmetlenek, s ezért tartom én az egyenlőségi stratégiákra redukált mai baloldali szociáldemokráciát (Die Linke, Rifondazione comunista, PCd’I, Partido dos trabalhadores, latin-amerikai „szocializmus”, antiglobalisták, szociális fórum-mozgalmak és í. t.) a kisebbik rossznak, amelyért persze lankadatlanul harcolni kell a szenvedés enyhítése érdekében.

Hannah Arendt volt az egyik első reprezentánsa annak a „haladó” értelmiségnek, amely melegen pártolta a feketék „polgárjogi” mozgalmát – amely, hadd mondjak ki népszerűtlen igazságot, sehová se jutott volna az Egyesült Államok Kommunista Pártjának támogatása nélkül (vö. Herbert Aptheker munkásságával) – anélkül, hogy ennek a szociális dimenzióját valaha elismerte volna. Ez ma idegenszerűen csöng, de jellemző a legtöbb kelet-európai liberálisra, aki vállalja a pofonokat és rúgásokat a romák és a migránsok (vagy akár a nők és a melegek) egyenjogúsága védelmében, de teljességgel közönyös pl. a fehér vasúti munkások, proletár férfiak küzdelmei iránt. Ez örültség, hiszen az emancipációs küzdelmek oszthatatlanok (a polgári társadalomban a szükségszerű formaelvük a jogegyenlőség), és szétszalazásuk csak az ellenforradalomnak segít.

Egyik tekintélyes és kitűnő bírálóm – önironikus terminológiai atavizmussal – álláspontomat „retrográdnak” nevezte. Van benne valami, mert a jóléti államnak a régi munkásosztály korporatív (rendi) ellenhatalmától kikényszerített újraelosztó és gondoskodó mechanizmusai még plauzibilis módon korszerűsített formáikban is elavultak, s mint mondtam, még fölújított és tatarozott védelmi stratégiáink is az utóvédharc – kétségtelenül kudarcra ítélt – körébe tartoznak. Vagyok annyira

hatvannyolcas és vagyok annyira alapos Marx-olvasó, hogy e tekintetben (az állam „megváltó” szerepe tekintetében) világosan (és szkeptikusan) lássak, és tudjam, hogy itt én most a biztos vesztesekhez csatlakozom. De azt is tudom, hogy nincs választásom. Csak annyit tennék hozzá ehhez, hogy a honi liberalizmus szintén a fordizmus korába ragadt bele, és igazhitű államellenessége a fordista „fogyasztói társadalom” reduktív konformizmusa és represszív-autoritárius jellege ellen irányul, ami a libertárius, American Psycho (jobb esetben Monty Python) stílusú neokonzervativizmusnak és a technokrácia-menedzserizmus Manuel Castells-féle rák- és tükörmegfordításának a korában merő anakronizmus.

Az egalitárius és (régimódi szocdem) „osztályharcos” TGM jobb filozófiai lelkiismerete ellenére nem azonos velem. Nem tagadom meg, jól teszi, hogy próbál hazája szűkös körülményei között segíteni az elnyomottakon és a szenvedőkön, akkor is, ha sűrűn megjelenő prédikációi kissé naivak. TGM meghozza a magyar értelmiségitől elvárható legnagyobb áldozatot: megkockáztatja azt, hogy ne nézzék pokolian okosnak. Az általa szeretve gyűlölt Rousseau-hoz hasonlóan „a nép oldalán áll”. Hát istenem.

Én azonban valójában marxista vagyok, ha tetszik: kommunista, sok gyötrődés és kínlódás árán, amiről ne essék több szó. Ha azt mondom, „kommunista”, olvasóim elméjében olyan képzettársítások százait idézem föl, amelyek teljesen idegenek tőlem. A Komintern hagyományához – bár tanulok belőle – semmi közöm. A „marxizmus” is rossz szó, amint G. A. Cohen harminc éve megjelent klasszikus művében (Marx's Theory of History: A Defense, Oxford: Oxford University Press, 1978, számtalan utánnomás) kifejtette: vallásokat (buddhizmus) szoktak alapítóikról elnevezni; ennek a vallásnak nem vagyok hívője. A „kommunista” még rosszabb, mert – akár a „szocialista” – a közösség kultuszát sugallja a polgári individualizmussal szemben (s ezáltal semmivel se jobb nála), nem beszélve a heroikus és tragikus kommunista világmozgalom felejthetetlen rémtetteiről. (Bár olvassuk Hegelt is: „...Korántsem akarnak ártatlanok lenni. Ellenkezőleg: hogy azt, amit tettek, valóban megtették, az a dicsőségük. Az ilyen hősökről nem lehetne rosszabbat mondani, mint azt, hogy ártatlanul cselekedett. A nagy jellemek becsülete az, hogy bűnösök.”) De ha Félix Guattari (a Mille plateaux társszerzője[14]) és Antonio Negri húsz évvel ezelőtt megengedte magának (s az Empire előtti Negrit nagyon szeretem), hogy kommunistaságról beszéljen, én is megtehetem.

Ami leginkább elválaszt a szociáldemokrata (akár az igazi szociáldemokrata) hagyománytól, az a megengedhetetlen transzformáció, amelyet minden – Kautskyból vagy Leninből (ami világnézetileg egyremegy, ha politikatörténetileg persze nem is)

kiinduló – szociáldemokrata vagy „etatista” bolsevik végrehajt a marxi elméleten: jelesül a kizsákmányolás, elidegenedés, eldologiasodás és társadalmi munkamegosztás körülményei között végzett munkának a kínból és gyötrelemből dicsőséggé és „értékteremtéssé” változtatása, amely mindig visszazuhan Lassalle demokratikus (fichteánus) szocializmusába („a munkás joga a munka teljes hozadékához”) vagy a legjobb esetben a premarxista Gazdasági-filozófiai kéziratok (1844) naturalizmusába-humanizmusába, ez pedig politikailag utópia, filozófiailag pedig a liberális fogalmi apparátushoz („jogok”) való visszakullogás. A szocializmus: küzdelem a munka ellen.

Az érték az, amit a kapitalizmus gazdasági és erkölcsfilozófiai értelemben „a termelési paradigma” középpontjába helyezett, s megadta evvel a huszadik századi filozófia alaphangját, amelyen még a rendszer ellenségei is megpróbáltak beszélni, s így – engedelmessé a kapitalista „második természet” szociális gravitációjának – tévedhetetlenül eljutottak Karl Marxtól Max Weberig, s onnan aztán bárhová. S az érték az, amit a kommunista szubverzió, bomlasztás szét fog zúzni. S így újra megkérdézi majd Kanttól, hogy hogyan lehet érvényes a szubjektivitás.

Ennyit magamról, mert már muszáj volt, de most nem ez a legfontosabb. A legfontosabb az, hogy az egészségbiztosítási törvényt ne lehessen alkalmazni, hogy a nyugdíjrendszer ne kövesse az egészségügyet az idők teljes kiszolgáltatottsága felé, hogy legyen garantált megélhetési alapjövedelem, hogy emeljék a minimális bért, hogy hosszabban folyósítsák a munkanélküli-segélyt, hogy megszüntessék az oktatásban a faji elkülönítést, hogy megtartsuk a világi államot, hogy rákényszerítsük az egymást követő rémséges kormányzatokat arra, hogy óvják azokat, akik nem tudnak beilleszkedni a munkahiány és a munkakényszer közös rendszerének tébolyába[15], hogy a megbokrosodott liberalizmus romjain ne segítsük hatalomra a tekintély- és parancsuralom fanatikusait, hogy megvédjük népünk cselekvőképességét és államunk függetlenségét, a nemzeti szuverenitás keretében a népszuverenitást, hogy megszelídítsük, megjuhászítsuk a büntetésre és erőszakra kész hatalmat, hogy kiismerve a kapitalizmus fűfűjait, csapjuk be a rendszert és kényszerítsük ravaszul némi humanizmusra, könyörületre, engedékenységre, nagylelkűsége, ha lehet.[16] Nem tartom megalázó föladatnak, iparkodjunk rajta serényen, akkor is, ha a világszellem ellenünk dolgozik, s akkor is, ha azok, akiken a siker reménye nélkül segíteni szeretnénk, megtapsolják majd hóhérait.

[1] Vö. Ellen Meiksins Wood: The Origin of Capitalism: A Longer View, London: Verso, 2002.

[2] Az elkésett második „jóléti fordulat” (nagybankok, kulcsiparágak államosítása, radikális béremelés, szociálisbérlet-építési program és í. t.) vékonyka, bürokratikus papirosjellegéről François Mitterrand is tudott. „Nos révolutions passent d’abord chez le notaire” – mondta. (Mitterrand: Ici et maintenant. Conversations avec Guy Claisse. Párizs: Fayard, 1980, 73.) A tartós stagnálás okairól az 1970-es évek után az általam ismert legmélyebb (bár persze intenzíven vitatott) tudományos elemzés: Robert Brenner: *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy*, London: Verso, 2002. Brenner meggyőzően ábrázolja, hogyan hozta létre a profitrúta süllyedése (amelyet a szociális és bérköltségek emelkedése okozott) a neoliberális politikát s evvel a tartós recessziót. Ennek a politikai következményeit – az Egyesült Államok birodalmi hegemoniáját – sokkal politikaibb módon látja Leo Panitch és Sam Gindin: „Global Capitalism and American Empire”, *Socialist Register* 2004, London: Merlin, 2003, 1-42. Az ő véleményük szerint az Egyesült Államok alapvetően meghaladta a profitabilitási válságot. Evvel az állásponttal vitatkozik David Harvey a *Socialist Register* idézett számában, vö. még Harvey: *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, 2003, és még keményebben: Alex Callinicos: „Imperialism and Global Political Economy”, *International Socialism* 108 (2005. október) 109-127. Az új imperializmus kérdéséről (bőséges irodalommal a jegyzetekben) ld. T. G. M.: „Isten hozta, Mr. Bush”, *Élet és Irodalom* (melléklet), 2005. április 22., az ott ismertetett könyvek közül kiemelném Ellen Meiksins Wood művét: *Empire of Capital*, London: Verso, 2003. Az egész vitát természetesen Michael Hardt és Antonio Negri tomboló sikert aratott, híres opusza váltotta ki: *Empire*, Cambridge MA/London: Harvard University Press, 2000 (számtalan újrakiadás kb. negyven nyelven).

[3] A mai Magyarországon adottnak kell tekintenünk, hogy a baloldal története egyszerűen elveszett. A pár éve még közkeletű és köztudomású ismeretek elsüllyedtek. Erről néhány nemrég – elrettentő – példa. A legfontosabb magyarországi tudományos könyvkiadó igazgatója és főszerkesztője, a zsidókérdésről és a nemzeti ideológiákról szóló reprezentatív, széles körben tananyagként használt monográfiák szerzője tanulmányában (Gyurgyák János: „A kommunisták és a nemzeti kérdés”, in: *A párizsi toronyőr: Kende Péter 80. születésnapjára*, s. a. r. Gábor György, Márton László é. m., h. n. [Bp.]: Pallas, 2007, 205-232) arra a teljesítményre képes, hogy minden tartalmi állító mondata egy-egy tárgyi tévedés. A népszerű eszmetörténész anélkül próbálja ezt a kérdést megoldani, hogy fogalma lenne Otto Bauer (autonómia), Rosa Luxemburg (dogmatikus internacionalizmus), Lenin (nemzeti önrendelkezés) koncepciójáról, amelyről évtizedekig folytak (és ma is folynak) a viták, hogy értené azt a törést, amely a kommunista világmozgalomban a „szocializmus” visszaszorulásával és az „antifaszizmus/népfront” középpontba

kerülésével történt (s amely egyenes következménye volt a „szocializmus egy országban” sztálini doktrínájának kanonizálásának), amelynek éppen olyan ékesszóló dokumentuma Lukács pamfletja, Az ész trónfosztása (ahol nem a kapitalizmus és a polgári filozófia az ellenség, hanem a fiktív „irracionalizmus”, amely állítólag a náciizmushoz vezetett: merő képtelenség), mint az 1930-as (nálunk a kora ötvenes) évektől hivatalossá vált „népies” formakultúra a kommunista, pártos művészetben (soha annyi felező nyolcast!...) mindenütt; arról sincs fogalma, miért és hogyan küzdött Révai József egy életen át Szabó Ervin kísértetével, pedig erről olvashatók Lackó Miklós, Márkus László, Litván György – és mindannyiuknál pozitívabban – Hanák Péter írásai. Márkus László a Történelmi Szemle egyik régi számában a legkeményebben és a legvilágosabban fejti ki a szociáldemokrata történetfölfogás karakterét szemben a „kommunista” nacionalizmussal, amely utóbbit általánosságban Szűcs Jenő bírálta a legmagasabb színvonalon, romba döntve Mód Aladár és Király István sztálinista-nacionalista életművét. (Ezeknek a történettudósoknak egy része egyébként a szerző mestere volt. Mi történt hát?) Mindezek helyett a szokásos kommunisztázó sajtóközhelyeket kapjuk a problémakör ma legelismertebb, ünnepezt tudorától. De nem kisebb tekintély a huszadik század-történet mestere, akadémikus, egy ideig rektor, a szocialista párt reformer alapítója se, aki – deklaráltan baloldali lapban – a szocialista alapeszmékről szóló vadonatúj cikkében mint utópiát (nem mint engedményt) említi az egalitarizmust, mintha Marx, Kautsky, Rosa Luxemburg, Lenin, Lukács, Gramsci, Althusser sohase élt volna, hogy csak a Magyarországon az 1970-es évekig már ismert (hiszen azóta ugyebár nem olvastunk semmit) szerzőket említsem (Ormos Mária: „Szocialista alapelvek”, I, Egyenlítő, 2008/1, 2-11). A kitűnő akadémikus „Edvard” (helyesen: Eduard) Bernsteinről ír, Jean „Jaurez”-ről (helyesen: Jaurès), aztán meg összekeveri Augusto Turatit (1888-1955, újságíró, a fasizmus egyik alapítója, a Partito nazionale fascista országos titkára) Filippo Turatival (1857-1932, az olaszországi szocialista párt egyik leghíresebb vezetője, 1922-től haláláig párizsi száműzetésben, az antifasiszta összefogás egyik ihletője, a Lo stato delinquente [1882], a bűnözés társadalmi eredetéről szóló klasszikus, ma is kapható, első marxista munka szerzője): mindezt egyetlen lábjegyzetben. NEM MINDEGY! Ugyanebben a lapszámban a sokaktól csodált Kopátsy Sándor közgazdász a rá jellemző lendületes, izzó stílusban („Marx, a tudós, a próféta, a forradalmár”, Egyenlítő, 2008/1, 21-26) az „evilági üdvözlésről” szóló lappáliákat tartja szükségesnek ismételtetni, amelyek kb. az 1890-es évekre avultak el véglegesen. Hiszen éppen Marx utópiahiányát szokták (teljes joggal) fölemlegetni – szemben a liberális és a republikánus (vagy Kant esetében mindkettő) szerződéselméletekkel – a mai napig, a Grundrisse és A tőke normatív-deontologikus és teleologikus-prediktív aspektusai teljességgel negatívak. Ebből a – liberális kritériumok szerint szembeszökő – gyöngeségből indult ki a „polgári”

marxizmusbírálat osztrák klasszikusa, Ludwig von Mises *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus* (Jena: Gustav Fischer, 1922) c. munkájában, amely másfél évtizeddel később angolul is megjelent J. Cahane fordításában (*Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, London: Jonathan Cape, 1936), és amely megteremtette ennek a bírálatnak a standardját (s amelyre nagy hatással volt persze Böhm-Bawerk és Hilferding híres vitája Marxról), sem Sir Karl R. Popper, sem Leszek Kołakowski nem változtatott rajta semmit. Ludwig von Mises adottnak veszi a marxi elmélet khiliazmusát/millenarizmusát, pozitivizmusát, determinizmusát és állítólagos „haladáshitét”, s ahol nem talál (mert nem találhat) utópiát, simán behelyettesíti a fichteánus-lassalleánus, a marxizmussal össze nem férő koncepcióval vagy Otto Neurath neopozitivisták kalkulációs fantáziáival. (Vö. *Socialism*, Indianapolis: Liberty, 1981, 110-141, 186-195, 205-231, 249 skk, 355-397.) Félő volt, hogy a nyugati és déli Marx-renaisszánsz szele átcsap Magyarországra is, és itt a hivatalos történet és tudomány halvány emlékeire és az 1990-es évek sekélyesebb liberális marxizmuskritikáinak nem kevésbé halvány reminiscenciáira „támaszkodva” annak a tannak a kritikátlan eltorzítása fog elterjedni a félig (vagy úgy se) értett divat szárnyán, amelynek külföldön az alapja olyan kritikai rekonstrukció, amely ezeket a félreértéseket (mint a sztálini korszak lidércnyomását) már bírálatra se nagyon tartja érdemesnek, kivéve a németországi-ausztriai értékkritikai iskola szakítását a „munkásmozgalmi marxizmus” téves alaptételével, amely a munkát mint természeti szükségletet glorifikálja ahelyett, hogy – Marx nyomán – a pokolra küldené. (Megjegyzem, másfél évtizednyi liberális hegemonia után a szabadelvűség alapeszméi szintén ismeretlenek Magyarországon.) Ahhoz, hogy milyen szinten van a Marx-értés Kelet-Európában, álljon itt Kornai János Széchenyi-nagydíjas akadémikusnak, a Harvard Egyetem tanárának, a közgazdasági Nobel-díj régi várományosának egy-két passzusa: „Bizonyos, hogy Marx nem szorgalmazta [...] brutális, elnyomó, [totalitárius] leninista-sztálinista-maoista állam létrejöttét. Mindazonáltal elmondható, hogy a diktatúrát nem tekintette összeférhetetlennek a saját elgondolásával... Tulajdon. Marx gondolatai a következők. A kapitalista rendszerben a termelőtőke a kapitalisták tulajdonában van, ők irányítják a felhasználását. A kapitalista osztály kizsákmányolja a proletariátust; nem azért, mert tagjai kegyetlen emberek, hanem mert ők a tőke törvényes tulajdonosai. A világot meg kell változtatni, ideje kisajátítani a kisajátítókat. Ebből a gondolatmenetből következik, hogy Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban a köztulajdon mellett szállt síkra. [...] Ugyanakkor Marx nem specifikálta, milyen legyen az út, amely oda vezet, hogy valamennyi termelőeszközt teljes mértékben az állam kezében centralizálnak, és nem tisztázta a köztulajdon intézményi formáit sem. [...] A Kommunista Kiáltvány magasra értékelte a korai [?] kapitalizmus progresszív szerepét a társadalomnak a feudalizmus maradványaitól való megtisztításában. Ám az

idő túlhaladt ezen a korszakon, és a kapitalisták a haladás akadályáivá váltak. Marx ebben a tekintetben nem tett különbséget nagy- és kiskapitalisták között, egyszerűen meg akart szabadulni a kapitalizmustól [valamely] termelékenyebb új rendszer érdekében. [...] [Marxnak A tőkében] a tudományos érdeklődése arra összpontosult, hogy megértse, miként működik a piac. [!] ...A piacban az anarchia látványos megnyilvánulását látta. Nem tanulmányozta gondosan a hatékonyság problémáját, hanem szinte ösztönösen arra a következtetésre jutott, hogy a piac működése pazarláshoz vezet.” Kornai: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás, Bp.: Akadémiai Kiadó, 2007, 52-53. Ezek szerint A tőke szerzője sohasem élt.

[4] A „szovjet típusú” államkapitalizmusra vonatkozó hatalmas irodalomra meg se próbálok itt hivatkozni, csak azt említem meg, hogy volt, aki fölismerte, hogy miért vezette félre Trockijt a kilencszázharmincas években az állami tulajdonnak mint a szocializmus kritériumának a téves fetiszizálása (innen „az eltorzult munkásállam” abszurd képze), hogyan vezette ez őt „a Szovjetunió minden áron való védelmének” öngyilkos jelszáváig, s hogyan ered mindez Trockij régi állásfoglalásából – a parasztkérdésben! Ld. Raya Dunayevskaya: Philosophy and Revolution: From Hegel to Sartre, and from Marx to Mao, New York: Dell Publishing, 1973, 123-150.

[5] A fölhalmozási puritanizmus és az etatista tekintélyelvűség szélsőségesen aszkétikus, önföläldozó, körperfremd, átszellemült, fegyelmezett, a mártíromságot magától értetődőnek tekintő attitűdje általános volt az ellenzéki (többnyire fél- vagy illegális) kommunista mozgalmakban, erről igen meghatóan és ironikusan számol be a nagy társadalomtörténész, Raphael Samuel: The Lost World of British Communism, London: Verso, 2006, bár ezt ismertük már Doris Lessing The Golden Notebook-jából (Nobel-díj!) és Edward Upward ismert trilógiájából, a magyar olvasó pedig A befejezetlen mondat, a Szentől szembe, a Felelet (és A kiközösítő...) halhatatlan lapjairól. A régi kommunisták antialkoholisták voltak, sokan vegetariánusok, nemdohányzók, nagy túrázók, sziklamászók, sátorozók, hajnalban jéghideg vízzel mosdók, télen is nyitott ablak mellett alvók, az ajánlott irodalom vasszorgalmú tanulmányozói, minden szabadidejüket a mozgalom céljaira (lapterjesztés, pénz- és aláírásgyűjtés, fölvonulás, sztrájkörtség, Angliában a híres 400 km-es éhségmenetek az ezerkilencszázhuszas- harmincas években) fordítók. A dolog másik oldala persze a fanatizmus és könyörtelenség volt, tanú erre a kommunista Daily Worker (később és ma: Morning Star) újságírója, aki próbált 1956-ban őszintén és tényszerűen tudósítani a magyar forradalomról és az ellenforradalmi megtorlásról, ezért üldözőbe vették, megrágalmazták, kizárták a pártból (CPGB) és í. t. (vö. Peter Fryer: Hungarian Tragedy [1956, 1996], London: Index, é. n. [2006], Nagy Balázs

előszavával).

[6] Egy másik tanácsadóm (az idősebb generációhoz tartozó hírneves közgazdász) a következő tanulságos párhuzamot használja. Az egészségbiztosítás liberalizálásának egyetlen biztos következménye lesz, a magyar nép terheinek növekedése. Az egészségügyi ellátás munkaigényét nem befolyásolja, melyik biztosító fizeti a számlát. A terhek növekedésének mértéke csak azon múlik, hogy a biztosítók szerint mekkora a kockázattal arányos profit. Mire int a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás (kgfb) története? 2003-ban a lakosság 97 milliárd Ft kgfb-t fizetett be, hogy 79 milliárd Ft értékben megjavíttassa megrongálódott gépkocsiját. Erről így ír a Magyar Biztosítók Szövetségének évkönyve: „A kgfb-üzletágban a kárráfordítások jelentős mértékben, 20,1%-kal emelkedtek. Ennek eredményeként a kárhányad – az üzletág jövedelmezőségét tovább rontva – az előző évi [értsd: tavalyi] 78,5%-ról 81,5%-ra romlott.” Nincs már nyoma a kgfb kötelező voltának alapját jelentő humanista elvnek, amely szerint azt kellett volna mondani: „kockázatközösségünk még több balesetet szenvedett tagjának tudtunk segédkezet nyújtani”, hanem csak annak, hogy a kárráfordítások növekedése rontotta a jövedelmezőséget. Ebben az üzletágban a biztosító és a biztosított még ugyanazért szurkol: legyen kevesebb a baleset, hiszen ez javítja mind a biztosított életkörülményeit, mind a biztosító jövedelmezőségét. Az egészségbiztosításban viszont: ha a biztosított megbetegszik, kárráfordítás „történik” a biztosítónál, ráadásul ha a beteget meg is gyógyítják, akkor a bizonyos újabb megbetegedés az újabb kárráfordítás „veszedelmét vetíti előre”. Ez a veszély különösen idősebb páciensek esetében „forog fönn”, hiszen a még várható díjbefizetések összege jelentéktelen az egyre jelentősebb gyógyítási költségcsúszásokhoz képest. A jövedelmezés emeléséhez az járul hozzá a leghatékonyabban, ha a beteg meghal.

[7] Erről kiváló és – indokoltan – indulatos cikket írt Artner Annamária: „Hogy nem sül ki a szemetek...!”, Népszabadság, 2008. január 23. Artner szokásához híven a konkrét okokra összpontosít: „A 2006-2007-es Eurostat-statisztikák szerint Magyarországon a felső 20 százalék jövedelme öt és félszeresen (az [Európai]Unió átlagát jóval meghaladóan) múlja felül az alsó 20 százalékét, a szegénységi küszöb (a mediánjövedelem 60 százaléka) alatt élők aránya rohamosan emelkedik, jelenleg 30 százalék, amivel hazánk az élen áll az [Európai] Unióban. A háztartások kiadásai között az alkohol, a cigaretta és a narkotikumok arányát tekintve csak (a [»könnyű«] drogok fogyasztását legalizáló) Luxemburg előz meg [bennünket]. (A magyar[országi] arány 8,9 százalék, míg az [Európai] Unió átlaga 3,5 százalék. A [művelődést] és pihenést szolgáló kiadások részesedése viszont a családi büdzsében a harmadik legalacsonyabb az EU-ban. A halálokok között az idegrendszeri

megbetegedések részesedése egyre nő, az öngyilkosság aránya az [Európai] Unióban Litvánia után nálunk a legnagyobb, az alkoholizmus súlya pedig csak két országban nagyobb. A szociális védelemre fordított összegek a GDP-hez viszonyítva messze elmaradnak az EU-átlagtól, egy főre, vásárlóerő-paritáson számítva pedig az alsó harmadban vagyunk. Becslések szerint legalább 25-30 ezer hajléktalan honfitársunk van, akiknek [a] fele a fővárosban tengődik. A 0-17 éves gyermekek 14 százaléka olyan háztartásban él, ahol senkinek sincs munkája, és ezt az arányt csak egyetlen ország múlja felül az [Európai] Unióban.” Megjegyzendő, hogy az Artner (és február 16-án a gyermekszegénységről Ferge Zsuzsa) írását közlő Népszabadság internetes honlapján – www.nol.hu – körkérdésre válaszolva a legtöbben tíz éves korra szeretnék leszállítani a büntethetőség alsó korhatárát...

[8] A jóléti állam problematikájáról az egyik legszellemesebb és mélyenszántóbb könyv: Albert O. Hirschman: *Versengő nézetek a piaci társadalomról*, ford. Fülöp Andrea, Bp.: József Képzőművészeti Kiadó, 2000, 172 skk & passim.

[9] Vö. Lányi Kamilla: *Piacok, globalizáció, harmadik út*, Bp.: Kopint-Datorg, 2007, kül. 104-146. Szalai Erzsébet többször foglalkozott a témával, legfrissebb összefoglalását, visszatekintve – az áthúzódó, tartós tényezők analízisével – ld. *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*, h. n. [Bp.]: Aula, 2001, kül. 55-196. Vö. Szalai Erzsébet: *Szerepróba*, h. n. [Bp.]: Századvég, 2000, 66-130, 199-232.

[10] Ignacio Ramonet adatai szerint a leggazdagabb és a legszegényebb országok nemzeti összterméke közötti arány 1816-ban 3:1 volt, 1950-ben 35:1, 1973-ban 44:1, 1992-ben 72:1, 2000-ben 86:1. Vagyis: 1950 és 1973 között a különbség növekedése 20,5%-os volt, 1973 és 2000 között 95%-os. (Joseph Stiglitz szerint 1998-ban 2 milliárd 801 millió ember élt napi dollárnál kisebb „jövedelemből”. Ismerteti: Szigeti Péter: *Világrendszerkép: Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma*, Bp.: Napvilág, é. n. [2005], 53-54.

[11] A minimális utópia körvonalairól ld. Norman Geras: „Minimum Utopia: Ten Theses”, *Socialist Register* 2000, London: Merlin, 1999, 41-52.

[12] Giorgio Agamben: *Homo sacer: Il potere sovrano e la nuda vita*, Torino: Einaudi, 2005 (angolul: *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, ford. Daniel Heller-Roazen, Stanford CA: Stanford University Press, 1998). Vö. még: Agamben: *Quel qui resta di Auschwitz*, Milano: Bollati Boringhieri, 1996 (*Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*, ford. D. Heller-Roazen, New York: Zone

Books, 2002), Agamben: *Il stato eccezione*, Milano: Bollati Boringhieri, 1996 (*The State of Exception*, ford. Kevin Attel, Chicago/London: The University of Chicago Press, 2005).

[13] Étienne Balibar: *La Crainte des masses*, Párizs: Galilée, 1997. Jacques Rancière: *La Haine de la démocratie*, Párizs: La Fabrique, 2005.

[14] Gilles Deleuze, Félix Guattari: *L'Anti-Oedipe (Capitalisme et schizophrénie 1)*, Párizs: Les Éditions de Minuit, 1972/73, Deleuze, Guattari: *Mille plateaux (Capitalisme et schizophrénie 2)*, Párizs: Les Éditions de Minuit, 1980 (angolul: *Anti-Oedipus*, ford. Hurley, Seem, Lane, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996 [8. kiadás], *A Thousand Plateaus*, ford. Massumi, Minneapolis/London: University of Minnesota Press, 1987).

[15] Vö. a tőkés „munkarendszer” elleni szellemes szöveggyűjteménnyel: *Dead Men Working: Gebrauchsanweisungen zur Arbeits- und Sozialkritik in Zeiten kapitalistischen Amoklaufs*, szerk. Ernst Lohoff, Norbert Trenkle é. m., Münster: Unrast-Verlag, 2004.

[16] Az egyetlen „aktuális politikai” megjegyzés: a neoliberais politikával ma Kelet-Közép-Európában egyedül Robert Fico (Smer-SD) minden más szempontból borzalmas, sovén és antidemokratikus szlovákiai kormánya száll szembe sikeresen, megmutatván, hogy nagyobb baj nélkül restaurálni lehet a jóléti állam intézményrendszereinek és módszertanának egy részét, meg lehet állítani az életszínvonal zuhanását, föl lehet számolni a tizenkilenc százalékos „egykulcsos adót” (flat tax), el lehet törölni a vizitdíjat, meg lehet tartani a közszolgáltatások értékét. Ez nem sok, de elég az elsöprő népszerűséghez. (Vö. Hannes Hofbauer: „Die Rückkehr der Politik: Im Billiglohnland Slowakei gerät der Neoliberalismus zusehends in die Defensive”, *Junge Welt*, 2008. január 23.) A többi kelet-közép-európai országban az olykor (egyre ritkábban) antikapitalista szókinccsel kísérletező nemzeti-jobboldali pártok – bár rátették a kezüket a szakszervezetek és az „új szociális mozgalmak” (jellegzetesen hibás magyar zsargonban: „civil szervezetek” [?])...) egy részére – ragaszkodnak a neoklasszikus közgazdaságtan, a monetarista doktrína és a liberalizációs-deregulációs-privatizációs krédó vastagjához. Természetesen a mára nyíltan neokonzervatívává vált „szociáldemokrata” és (mint nálunk) „szocialista” pártok mindezt még agresszívabban képviselik, bár itt-ott ez-az mintha már változnék (pl. Csehországban, ahol jól jön a jelentős parlamenti és helyhatósági erővel rendelkező Cseh-Morvaországi Kommunista Párt, a meglehetősen radikális KSČM konkurenciája). A jelenlegi politikai fölállásban

Magyarországon az életszínvonal- és életminőség-romlásnak egyszerűen nincs alternatívája. Átgondolatlan, átlátszó hatalmi törekvésektől majorizált és instrumentalizált kampányok ezen nem segítenek.